

НАПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
Vol. IV (2018)

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Народни музеј Ваљево
Народни музеј Пожаревац

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Народни музеј Ваљево
Народни музеј Пожаревац

Адреса редакције

Чика Љубина 18 – 20, Београд

Електронска пошта

natpisizapisi@gmail.com
rujiste1961@gmail.com

Издавачки савети

Председник савета:

Др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет – Универзитет у Београду

Чланови савета:

Виолета Михајловић, Крушевац; др Владимир Кривошејев (потпредседник), Ваљево; др Војислав Јелић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Никола Самарџић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Радивој Радић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш; др Данијела Стефановић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Сузана Рајић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Снежана Божанић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад; др Дејан Јечменица, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Марија Копривица, научни сарадник, Филозофски факултет, Београд.

Главни и одговорни уредник

Др Владета Петровић, научни сарадник, Историјски институт, Београд

РЕДАКЦИЈА

Др Владимир Алексић (заменик уредника), доцент, Филозофски факултет, Ниш; др Синиша Мишић; Виолета Михајловић; др Радивој Радић; др Драгиша Бојовић; др Гордан Бојновић, научни сарадник; др Дејан Радичевић, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Александар Николов, ванредни професор, Историјски факултет, Софија; др Александра Фостиков, научни сарадник, Историјски институт; Магдалена Селаковић (секретар редакције)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова (Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors).

Часопис НАТПИСИ И ЗАПИСИ се штампа један број годишње.

ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ ДЕМОГРАФИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НАРОДНИ МУЗЕЈ ВАЉЕВО
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПОЖАРЕВАЦ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

4(2018)

Ваљево - Београд
2018.

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

003:811(497.11)

НАТПИСИ и записи = Inscriptions & scriptures / главни и одговорни уредник Владета Петровић. – Vol. 4 (2018)-.- Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду ; Ваљево: Народни музеј, 2018 – (Смедерево : SD Press). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2406 – 2766 = Натписи и записи
COBISS.SR – ID 215293452

Прихваћено за штампу на седници Редакције 15. новембра 2018. године

САДРЖАЈ/CONTENT

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

- Јелена Кривошејев, *Надгробна плоча челника Вукдрага из Дића* 9
Jelena Krivošejev, Tomstone of Vukodrag leader from village Dici
- Гордан Бојковић, *Натпис на Цркви Свете Петке у Трнави код Рашке* 12
Gordan Bojković, Inscription in St. Petka church in Trnava near Raška
- Марина Матић, *Кирилични натписи у великој и малој цркви манастира Савина* 17
Marina Matić, Cyrillic Inscription in Savina monastery Big and Small churches
- Марина Штегић, *Натпис са зида манастира Светих апостола Петра и Павла код Новог Пазара* 23
Marina Šteić, The inscription on the wall of the monastery of the Holy Apostles Peter and Paul near Novi Pazar
- Ема Миљковић, *Натпис о обнови Храма Светог Димитрија у Јанчи* 27
Ema Miljković, Inscription regarding the renewal of the church of St. Demetrius in Janča
- Магдалена Селаковић, *Натпис о обнови Светог Николе Кончулског* 30
Magdalena Selaković, Inscription regarding the renovation of the church dedicated to St. Nicholas in Končul
- Јована Стокић, *Гробни натписи из села Манојловце* 33
Jovana Stokić, The grave inscription from the village of Manojlovce
- Александра Фостиков, *Спомени – надгробници крајпуташи у Братљеву* 37
Aleksandra Fostikov, Memorials – tombstones „kraјputasi“ in Bratljevo

ЗАПИСИ/SCRIPTURES

- Презвитер Владимир Јовановић, *Записи на јеванђељу из Богородичне цркве у Јошаничкој Бањи* 57
Prezvitер Vladimir Jovanović, Inscription on the Gospel from the church of Holy Mother in Jošanička Banja

Прикази/Rewievs

- Алекса Јанковић, *Извештај са учешћа на летњој школи Materialitat und schriftlichkeit, Karl-Franzens-Universitat Graz. 9-13. јул 2018.* 63

НАПИСИ/INSCRIPTIONS

Јелана Кривошејев

Ваљево,

jelenakrivosejev@gmail.com

НАДГРОБНА ПЛОЧА ЧЕЛНИКА ВУКДРАГА ИЗ ДИЋА

Апстракт: Приликом археолошких истраживања у селу Дићи код Љига, унутар остатака цркве која је саграђена крајем 13. или почетком из 14. века, а запаљена вероватно у нападу Турака половином 15. века, пронађене су три надгробне плоче. На једној од њих се налази текст који је посвећен оснивачу цркве челнику Вукдрагу (монах Никола), који је умро 1327. године. Тај текст је до сада био објављен транскрибован на савремени Српски језик. Циљ овога рада је да се текст буде објављен и у оригиналном облику.

Кључне речи: Диће, манастир, црква, челник Вукдраг, Стефан Урош Дечански.

У централној, комплексној сталној поставци Народног музеја Ваљево „Трећа димензија прошлости – поглед из будућности“,¹ у салу „Ка настанку града“, која је посвећена средњем веку, поред других изложених експоната налазе се и две надгробне плоче од белог мермера пронађене на локалитету Диће. Једна од њих, којој ће даље бити посвећена посебна пажња, у горњој половини има уклесан натпис, а у доњој половини представу шестокраке розете, док је друга без натписа, али са уклесаним љиљаном, односно крином у горњем делу. Пред ове две плоче, у Народном музеју Ваљево,

у његовом депоу, чува се и трећа, неизложена. Као и на другој, ни на овој нема текста, а на њеном горњем делу урезана је розета, слична као и на првој плочи.

Археолошки локалитет Диће, са црквом и некрополом, налази се тик уз Ибарску магистралу, 8 км. удаљено од Љига у правцу Горњег Милановца, на самом подножју Главичког брда. На том месту су, током археолошких ископавања која је Завод за заштиту споменика културе Ваљево обављао у периоду од 1991. до 1993. године пронађени остаци средњовековне једнобродне цркве са припратом рашкога сти-

Слике 1 и 2: Црква у Дићи након ископавања 1993 (фото: Милан Марковић), и након реконструкције 2013 (фото: Wikipedia)

Fig. 1 and 2: Church in Dici after excavations in 1993 (photo by: Milan Marković) and after reconstruction in 2013 (photo by: Wikipedia)

Слике 3 и 4: Надгробне плоче из Дића без урезаног натписа (фото: Милан Веселиновић)
Fig. 3 and 4: Gravestones from Dici without engraved inscription (photo by: Milan Veselinović)

ла и великом некрополом поред. По свему судећи црква је настала крајем 13. или почетком 14. века, да би касније около ње почела да се развија и некропола.² Црква је порушена, тачније запаљена вероватно половином 15. века. Могло би да се претпостави да се то догодило приликом турске инвазије, али не у време пада Смедерева и Српске деспотовине под турску власт 1459. године, већ годину дана раније, 1458. године, непосредно пре или после битке код Беле Стене, када је освојен данашњи ваљевски крај.³ Пронађени споменици указују да је некропола наставила да се развија и после уништења цркве, све до 17. века, да касније, од 19 века почело ново сахрањивање у њеној близини.⁴

По свему судећи црква у Дићу је била маузолејна црква у којој су сахрањени њен ктитор, челник Вукдраг (Вукодраг?), који се замонашио под именом Никола, и чланови његове породице. На то указује текст уклесаног на надгробној плочи која је прва поменути на почетку овога рада. Плоча је нађена унутар

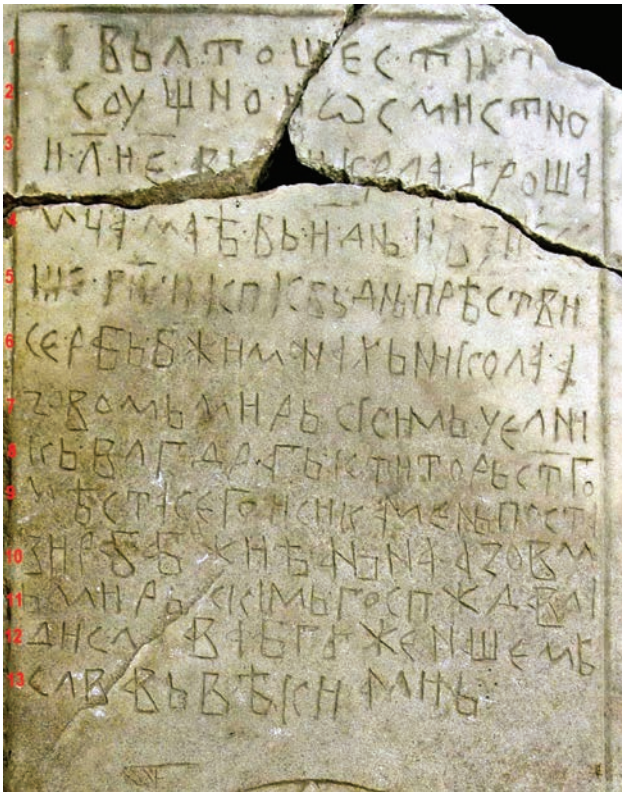
брода цркве. Од белог је мермера, димензија: дужина 91цм x ширина 45цм x дебљина 4цм. Како је већ наглашено, у доњој половини плоче је уклесана шестолисна розета, а у горњој текст у 13 редова, са словима оквирне величине око 4 сантиметара.

Руководилац истраживања на локалитету Диће, археолог Жељко Јеж је у чланку, у коме је подробније описао локалитет и налазе са њега, изнео и транскрипцију текста на савремени српски језик: „Године шест хиљада осамсто 30 и 5 (1327) у време краља Уроша месеца маја 8 на Вазнесење Господње и Спасов дан престаји се раб божији монах Никола световног имена челник Влгдраг ктитор овога светог места и овај камен (споменик) постави раба божија Ана световно звана госпођа Владислава. Богу нашем слава у векове, амин“.

Оваквој ауторској транскрипцији нема конкретних замерки, али због старости и значаја натписа потребно је да он буде објављен и у оригиналној форми.⁵

Слика 5: Надгробна плоча челника Вукдрага (Вукодрага?) (фото: Милан Веселиновић)
Fig. 5: Gravestone of Vukdrag (Vukodrag?) leader (photo by: Milan Veselinović)

- (01) въ л[ѣ]то шест и т[ы]
- (02) соушно и весмистно
- (03) .и.л. и .е. въ кр[а]ла Уроша
- (04) м(есе)ца маѣ въ .и. днь и взн(е)с
- (05) нк г(оспод)нк на спас(о)въ д(ь)нь престави
- (06) се равъ б(о)жи монахъ Никола а
- (07) зовомъ мирскимъ челни
- (08) къ Влгдрагъ ктиторъ с(ве)т(а)го
- (09) мѣста сего и си камень поста
- (10) ви рава б(о)жиѣ Яньна а зов(о)м
- (11) ь мирскимъ госп(о)жда Вла
- (12) дслава Б(о)гѣ же нашему
- (13) сл(а)ва въ вѣки. Аминь.

Руководилац истраживања на локалитету Диће, археолог Жељко Жеж је у чланку, у коме је подробније описао локалитет и налазе са њега, изнео и транскрипцију текста на савремени српски језик: „Године шест хиљада осамсто 30 и 5 (1327) у време краља Уроша месеца маја 8 на Вазнесење Господње и Спасов дан престави се раб божији монах Никола световног имена челник Влгдраг ктитор овога светог места и овај камен (споменик) постави раба божија Ана световно звана госпођа Владислава. Богу нашем слава у векове, амин“.

Оваквој ауторовој транскипцији нема конкретних замерки, али због старости и значаја натписа потребно је да он буде објављен и у оригиналној форми.

Како се из приложеног текста види, реч је о надгробној плочи извесног локалног великаша, челника Влкдрага (Вукдрага, или Вукодрага?), из времена српског краља Стефана Уроша III Дечанског, који се замонашио, и под именом Никола је сахрањен у цркви у Дићу.⁶

Напомене

¹ Кривошејев Владимир и др (2007), *Трећа димензија прошлости – поглед из будућности / The third dimension of the past – A view from the future*, Ваљево: Народни музеј Ваљево.

² Завод за заштиту споменика културе Ваљево, „Диће“, *Званичан сајт Завода за заштитију споменика културе Ваљево*: http://www.vaza.co.rs/index.p?option=com_&view=article&id=159:dici&catid=44:arheologija&Itemid=213; приступ: 10. април 2018.

³ Кривошејев Владимир (2012), *Ваљево, настанак и развој града – прилози за урбану историју града од првог помена до почетка 20. века*, Ваљево: Народни музеј Ваљево, Историјски архив Ваљево и Завод за заштиту споменика културе Ваљево, 57.

⁴ Завод за заштиту споменика културе Ваљево, „Диће“.

⁵ Аутор се захваљује на свесредној помоћи око транскрипције професору др Синиши Мишићу.

⁶ Опширно о челницима видети: Благојевић М, Државна управа у српским средњовековним земљама, Београд 1997, 208 – 245.

Summary

TOMBSTONE OF VUKODRAG LEADER FROM VILLAGE DICI

Tombstone of čelnik (leader) Vukodrag from village DICI. During the archaeological excavations in the village of DICI near Ljig, inside the remains of a church built at the end of the 13th or beginning of the 14th century, and that was probably burned in the attack of the Turks in the middle of the 15th century, three tombstones were found. On one of them there is a text that is dedicated to the founder of the church, Vukdrag (monk Nikola), who died in 1327. This text has been published so far transcribed into modern Serbian. The aim of this paper is to publish the text in its original form.

Гордан Бојковић

Институт за српску културу
Приштина/Лепосавић
e-mail: gordanb7@gmail.com

НАТПИС НА ЦРКВИ СВЕТЕ ПЕТКЕ У ТРНАВИ КОД РАШКЕ

Апстракт: Рад се бави натписима на цркви свете Петке из XVI века, у селу Трнава код Рашке. Два натписа у цркви потичу из времена када је црква саграђена, односно обновљена. Њиховим објављивањем и разчитавањем омогућава се да буду сачувани од зуба времена.

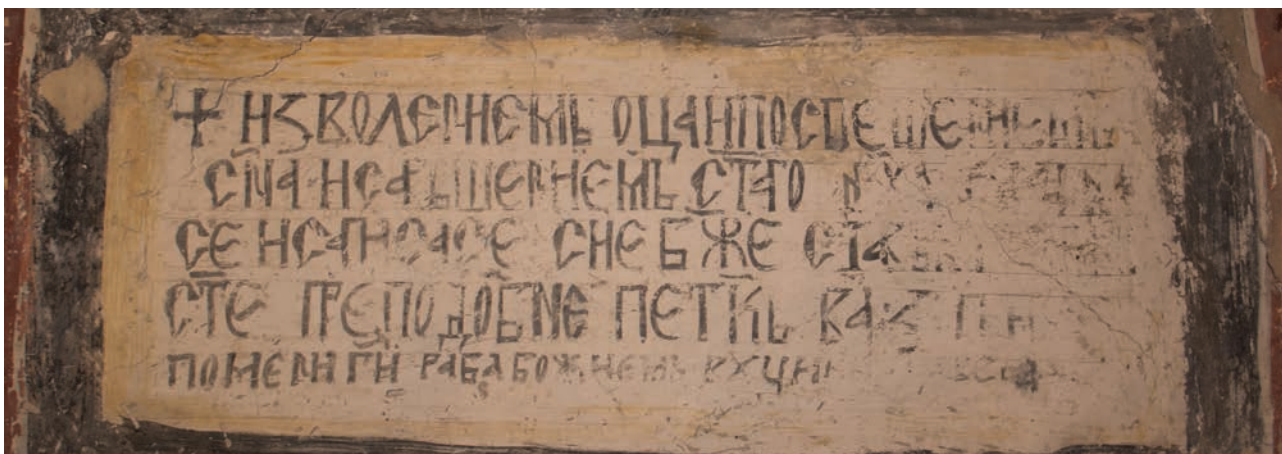
Кључне речи: село Трнава, црква свете Петке, света Петка, XVI век, рашка митрополија, сеоске цркве

Село Трнава лежи на падинама планине Шереметовице, огранка планине Голије. Удаљено је око десетак километара од варошице Рашка.* Археолошки налази указују да је подручје данашњег села Трнава било је насељено у средњем веку. Поред налаза старих рудокопа, истиче се локалитет Дубље, удаљен око један километар од савременог центра села. На

њему је откривена некропола са око 200 гробних обележја, која чини целину са рушевинама једног храма мањих димензија. Име тог средњовековног насеља није сачувано, нити се помиње у првим дефтерима по турском освајању овог краја, 1445. год. Сведочанство постојања и континуитета насеља на том месту је и црква свете Петке, саграђена 1579-1580.

Слика 1: Црква Свете Петке у Трнави²
Figure 1: St. Petka church in Trnava (photo by: Milorad Obradović)

Слика 2: Натпис у цркви
Figure 2: The inscription in the church (photo by: Magdalena Selaković)

год. Она се налази у центру савременог села, око 40 метара удаљена од савремене, знатно веће цркве. Саграђене 1964. год.¹

Сама црква свете Петке је приземна грађевина, правоугаоне основе, скромне архитектуре и једноставног конструктивног склопа, са начином зидања и једноставношћу обраде који се понавља код великог броја сеоских црквених грађевина насталих од XVI до XVII века. Ширине је око 5 (пет) метара и дужине око 10 (десет) метара. Под цркве је око 70 цм. нижи од нивоа околног терена. На источној страни је мала, плитка, полукружна апсида, која олтарски простор своди на изузетно мале димензије, готово нишу. На западном делу налази се припрата, спојена са наосом цркве. Припрата и наос су готово идентичних димензија. Кров је двоводан. У цркву се улази са западне стране.³ Изнад улаза је плоча, на којој је некад стајала фреска свете Петке, судећи по изbledелом, једва видљивом отиску. С обзром на основу и укопаност цркве у земљу, могуће је да је грађена на старијим темељима.

Црква свете Петке у Трнави добро је позната у литератури иако је касно привукла пажњу истраживача. Истиче се композицијом фресака којима је литерарна подлога било штиво канонског порекла везано за чудесно проналажење њених моштију. Једина је наша црква за коју је познато да је живописана овом тематиком. Остале фреске из живописа цркве представљају најважније мотиве који су могли бити пребачени у скучени простор ове грађевине.⁴ Света Петка је као светитељка врло поштована у Србији. Мање је познато

да православна црква познаје три светитељке које имају исто име. Најстарија је света Петка родом из Рима. По легенди. Живела је у доба царева Антонија Пија и Марка Аурелија. Њој је посвећен празник који црква слави 26. јула. Култ јој је укорењен још у IV веку, када су јој посвећивани многи храмови. Света Петка Иконијска, из Иконије у Малој Азији, која је страдала за веру у доба цара Диоклецијана нешто је млађа. Њен празник обележава се 28. октобра. Култ ове светитељке нема дубљег трага у Србији. Крајем X и почетком XI века живела је света Петка из Епивата. Она се назива трновска, јер су 30-тих година XIII века њене мошти пренешене у Бугарску престоницу Трново. Одатле је пред Турцима пренета прво у Видин, а 1398. у Крушевац. Из Крушевца деспот Стефан је пребацио у Београд 1402. год. где је подигнута црква свете Петке. Након пада Београда мошти јој пренесе у Цариград, а одатле у Јашу, престоницу војводства Молдавије. Отуда се она назива и нова, или млађа, понекад и балканска. Њен празник слави се 14. октобра. Црква и циклус од четири фреске које илуструју чуда након њеног упокојења у цркви свете Петке у Трнави њој су посвећене.⁵

На западном зиду наоса, изнад врата, на површини величине 62x26 цм исписан је текст у пет редова, с тим да су прва четири реда слова величине око 4 цм, а у последњем реду су око 2 цм.⁶ Већи део текста је и данас лако читљив. Мањи део оштећен је до нечитљивости, како се види на фотографијама насталим на теренским истраживањима спроведеним 2015. и 2018. год.⁷

Натпис у садашњем стању гласи:

† Изволеніемъ оца и поспешеніемъ |2| с̄на ·
и савршениіемъ стаго д̄ха <...> |3| се и саписа се ·
сие б̄жеставъ <...> |4| сте преподобне Петк̄ъ ва .З.
П̄ <...> |5| Помени Г̄и раба Божиемъ · Вучинъ <...>

Срећом, објављен је одличан калк овог натписа, који је начинила Јадранка Проловић, а објавио Радомир Станић.⁸ На основу објављеног калка, текст натписа је могуће потпуно реконструисати:

† Изволеніемъ оца и поспешеніемъ |2| с̄на · и
савршениіемъ стаго д̄ха сазида |3| се и саписа се ·
сие б̄жеставъни храмъ |4| сте преподобне Петк̄ъ
ва .З.П̄.Ӣ. |5| Помени Г̄(оспод)и раба Божиемъ ·
Вучини и Цвѣта

Разчитан текст натписа:

† Изволеніемъ оца и поспешеніемъ |2| с(и)
на · и савршениіемъ с(ве)таго д(оу)ха сазида
|3| се и саписа се · сие б(о)жеставъни храмъ |4|
с(ве)те преподобне Петк̄ъ ва .З.П̄.Ӣ. |5| Помени
Г̄(оспод)и раба Божиемъ · Вучини и Цвѣта

Превод текста:

Вољом оца и подршком сина и сарадњом
светога духа сазида се и ослика се овај Божи-

ји храм свете преподобне Петке 1580. Помени
(се) Господе раба Божијих Вучине и Цвета.

Према натпису, ктитори су локални имућни људи, локални кнежеви и спахије-хришћани. Могуће да је у питању брачни пар, неки Вучина и његова жена Цвета.⁹ Не треба изгубити из вида ни могућност да су у питању двојица спахија који су делили приходе од села, Вучина и Цвет. Према овом натпису, градња и живописање цркве свете Петке завршени су 1580. Год. Отворено је питање ко је тада држао катедру рашког митрополита. Могао је то бити Тимотије, или Висарион. Висарион је постао митрополит пре 1586. год, али се не може утврдити прецизно када.¹⁰

Сем овог натписа који омогућава датовање завршетка градње цркве и открива њене ктиторе, постоји низ краћих, иначе уобичајених, делимично очуваних натписа на самим фрескама које дефинишу ликове и догађаје на њима насликане. Пошто их је све објавио и описао колико је то могуће Р. Станић, овде се њима неће бавити.¹¹ Међу њима се истиче натпис у три реда, на северном зиду олтарског простора, између фресака светог Лазара и светог Атана-

Слика 3: Композиција фреске са натписом и каснијим натписима посетилаца из 19. века
Figure 3: The composition of the fresco with the inscription and the later inscriptions of visitors from the 19th century (photo by: Magdalena Selaković)

Слика 4: Део фреске са натписом
Figure 4: Part of the fresco with the inscription (photo by: Magdalena Selaković)

сија, а изнад нише проскомидије, у којој је фреска светог архиђакона Стефана. Натпис је врло оштећен и већим делом нечитљив.¹²

Очувани део гласи:

Поновѝ Живан<...>|2|<...>оца Секуло<...>
З.Р.Б.Љ. |3| <...>де кава Г.и Вилоша

На савременом српском натпис гласи:

Поновѝ Живан <...>|2| <...>оца Секуло <...>
1612 |3| <...>де кава Г.и Вилоша

Натпис се односи на неко понављање, вероватно обнову, рађену у цркви 1612. године. То је једино сигурно. Можда је у то време у цркви службовао неки отац Секула, у чије време је извршена ова обнова. Слово „Г“ истакнуто донекле величином, са тачком на крају, вероватно се односи на скраћеницу за „Господ“. Последња реч је вероватно лично име неког Вилоша. Остаје питање шта је „кава“, реч која се налази пре слова „Г“? Можда је у питању грешка у писању, коју би требало читати као „раба“? У том случају крај текста би имао смисла и значио: „...раба Господњег Вилоша“. Оштећења не дозвољавају да се натпис протумачи, нити да се ишта поуздано тврди о њему,

сем, како је речено, да се односи на оправку извршену на цркви тридесет и две године након њеног подизања. Како је Радомир Станић већ утврдио, на сачуваним фрескама нема трагова накнадне прераде. Све су урађене руком истог мајстора, који је учио на темељима Пећке сликарске школе.¹³ С тога је вероватно у питању градитељска обнова. Мора се напоменути да је јужни зид олтарског простора сасвим лишен сликаних декорација, са изузетком остатака фреске светог Григорија Богослова. Остале фреске пропале су у неком тренутку и уместо њих је постављен малтерни слој.¹⁴ Можда се овај натпис о поправци на цркви односи управо на те радове, пошто су вршени у олтарском делу, где се налази и поменути натпис. На основу сачуваних података не може се ништа тврдити са сигурношћу.

Напомене

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Духовна и материјална културна баштина Косова и Метохије*, ев. бр. 178028.

¹ Радомир Станић, *Црква светије Петке у Трнави код Рашке*, Саопштења, XIV, Завод за заштиту споменика културе Републике Србије, Београд (1982) 93; даље: Р. Станић, *Црква*.

² Фотографија из архиве мастера Милорада Обрадовића, настала на теренским истраживањима планине Голије 2015. год. под руководством проф. др Синише Мишића.

³ Р. Станић, *Црква*, 96

⁴ О овој цркви, њеним фрескама и списку литературе која се бави питањима везаним за цркву свете Петке у Трнави види детаљно: Р. Станић, *Црква светије Петке у Трнави код Рашке*, 93-125.

⁵ Р. Станић, *Црква*, 102, 108-115

⁶ Р. Станић, *Црква*, 101.

⁷ Теренска истраживања насеља Голије и горњег тока Ибра, спроведена под руководством проф. Др. Синише Мишића, 2015. и 2018. год;

⁸ Р. Станић, *Црква*, 100-101. Станић чита „Вучина“ уместо „Вучина“; за „Цвета“ предлаже и „Цвеја“, као женски облик; упореди: н.д. 102.

⁹ Р. Станић, 100-102.

¹⁰ Иларион Руварац, *Рашки епископи и митрополији*, Глас СКА LXII, 39, Београд (1901) 28; Р. Станић, *Цркве*, 100, сматра да је у питању митрополит Висарион, који је био много агилнији у градњи цркви од свог претходника Тимотија. Зна се да је постао митрополит пре

1586. год.

¹¹ Р. Станић, *Цркве*, 102-107.

¹² Упореди: Р. Станић, *Црква*, 102-103. Мада помиње три реда, аутор не чита ништа из трећег.

¹³ Р. Станић, *Црква*, 102, 104, 116-122.

¹⁴ Р. Станић, *Црква*, 102, 104.

Summary

Church of Holy Paraskeva (Petka) is situated in village Trnova, municipality Raška. It is well known in literature because of its frescoes paintings. Most valuable part are four frescoes based on canonic literature of Holy Paraskeva, also known as St. Petka of Serbia or of Belgrade. Although Holy Paraskeva is very popular among Serbs, there are no known frescoes of her achievements, which make this church unique. Two writings on the frescoes revealed the year 1580th, as the year when this church was build, and its ktitors: Vuchinu and Cveta. Second writing revealed that the church was repaired 32 years after the building, at year 1612th. This one is severely damaged, so nothing much can be said. Otherwise, this church have very simplified architecture (5m wide and 10m long), with floor about 70cm under the level of surrounding terrain. Such situation give space for opinion that it was build in XVI century on foundations of the older church, but for now there is no evidence.

Марина Матић

самостални научни истраживач,
Београд
maticmarina@yahoo.com

ЋИРИЛИЧНИ НАТПИСИ У ВЕЛИКОЈ И МАЛОЈ ЦРКВИ МОНАСТИРА САВИНА*

Апстракт: Текст се бави натписима из XVIII века који се налазе у манастиру Савина у Боки Которској. Манастир Савина је тада био стожер православних Срба у Боки, у време када је та област била под млетачком влашћу а Срби без државе, црквене организације и епископа. Критички осврт на натписе које наводимо омогућавају добар увид у манастирски живот и дешавања, који су били од фундаменталног значаја за српску православну заједницу у Боки. Већина натписа сведочи о улагањима у оспособљавање и унапређење савинске Мале цркве, као и о каснијем подизању Велике, те о борби савинаца да одрже српску православну заједницу на подручју Боке Которске.

Кључне речи: манастир Савина, Велика и Мала црква, Бока Которска, натписи, XVIII век.

Манастир Савина у свом комплексу има три цркве. Две мање, Успења Богородичиног и Светог Саве, потичу из средњег века.¹ Велика црква, посвећена такође Успењу Богородичином, потиче из XVIII века.² Црква светог Саве у потпуности је обновљена у новије време, те није предмет интересовања у овом раду. Фокус наших истраживања су Мала и Велика црква Успења Богородичиног.

У Малој савинској цркви изнад улаза, на западном зиду, налазе се два натписа. Оба натписа су веома оштећена. Нижи натпис, одмах изнад улазног отвора, обновљен у XIX веку, сада је потпуно избрисан и нечитљив. Био је исписан у четири реда.³ Одмах изнад њега је још један натпис, чија је лева страна страдала од оштећења зида, те се натпис, иначе читљив, не може смислено саставити и реконструисати.

У унутрашњости Мале савинске цркве налази се и стари иконостас на којем су иконе

из различитог временског периода. Посебно су интересантне Царске двери, израђене 1703. године и икона Успења Богородичиног из 1750. године.

Царске двери, рад познатог бокококторског сликара Димитрија, имају два натписа. Један натпис налази се у дну двери распоређен у пет редова, сада оштећен до не читљивости (сл. 1).⁴ Натпис гласи:

„†Сіе двери направіше се і пописаше се і настоганієм и трѹдом и платою, от монастира Тревіньє |⁵ проігумна Георгіа іеромонаха преѣжде вїви поп · с(ве)топочивша митроп[о]літа беліградска · квр |² | хажі Сумевна Любівратітк, и ва то врем[е] Б(о)жію попущенію грѣх рад[і] наших поиде · Тѹрчинь на Бечь, еже гл(агол)іетсе | вь с(ве)том писани антїхрист прї концѹ вѣка изиде на ліци земліе и окрѹж[і] стань с(ве)тых, и паки по пророкѹ |³ | Ісаіи вострови сан двигше се, и гори вие[м] нев(есн)

Слика 1: Царске двери Мале савинске цркве, детаљ са натписом (1703) (фото: А. Рафајловић)
Figure 1: The holy doors of the Small Savina church, detail with the inscription (1703) (photo by: A. Rafajlović)

и, еже вис[т] чест в <...светіа...> црѣкѣви...⁶ [ра]здрѣшише. Учительіе придоше | въ ина вблизи⁷ места, и тако прѣбивают до воліе Б(о)жіе. Такожде по раздрѣшеніи велике церкви Тревинской, и н<...>⁸ м | 4 | <...> шим въ прі[м] <...> ставих сіе двери | и аще би бл(а) говолив Б(о)гъ, и съград[и]ла се велика црква у Тревиню да се имають вмѣстити у цркви Трев<...инскѣ>⁹<...>¹⁰ | 5 | Б(о)гъ да простіи тогда вившѣ игумену Свмемну іермонаху: въ лѣт 7211. а. і. (7211), а вт рож. Христова а. џ. г. (1703).“

О проигуману Георгију Требиѣцу, заслужном за двери, нема много података. Игуман манастира у време израде двери био је јеромонах Симеон, из чије руке је, како видимо, натпис потекао. Њега је проигуман Георгије, по свој прилици, касније наследио.

Други натпис налази се на самој икони Арханђела Гаврила (Г) на истим Царским дверима. Он потврђује да су двери израђене у време патријарха Арсенија (III) и владике херцеговачког и приморског Саватија (Љуби-братића).¹¹ Натпис гласи: „Тогдаже вившѣ | 2 | патриархѣ же | 3 | квр хажі Арсени | 4 | е: | 5 | тогда вившѣже владици | 6 | херцеговском и приморском квр квр | 7 | Саватиіе и архідиакона его | 8 | Стефана” (сл. 2).¹²

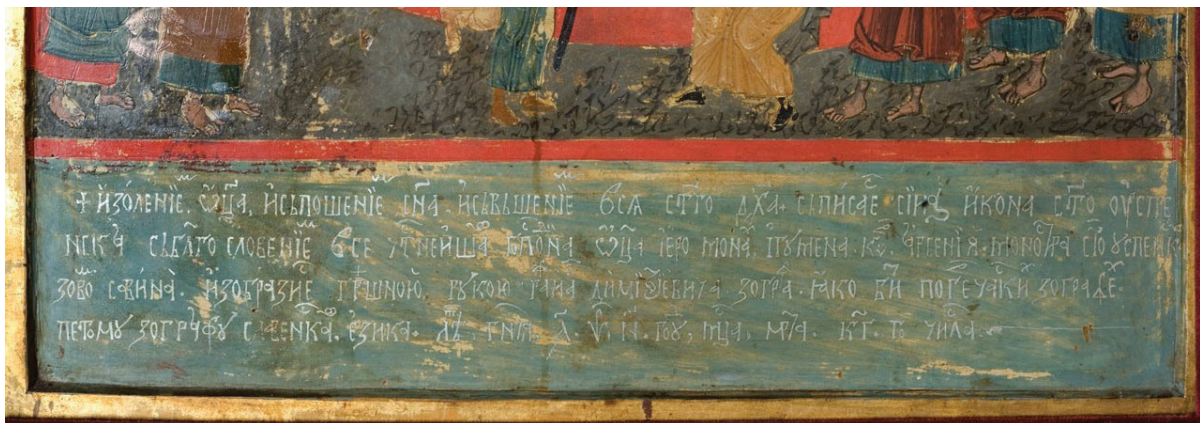
Икона Успења Богородичиног ШОУсение, Прѣс(вє)тыє Б(огороди)цеѣ, рад сликара Рафаила Димитријевића из 1750. у дну има натпис. Овде дајемо препис са оригинала:

† ЙЗОЛЕНІЕМ · СЦА, ИСПОШЕНІЕМ С(И)НА, ИСВЪШЕНІЕМ ВСА С(ВЄ)Т(О)ГО Д(У)ХА СЪПИСАЕС СІИА ИКОНА С(ВЄ)ТОУСПЕ | 2 | ИСКА СЪ БЛ(А)

Слика 2: Царске двери Мале савинске цркве, икона са арханђелом Гаврилом и натписом, детаљ (1703) (фото: А. Рафажловић)

Figure 2: The holy doors of the Small Savina church, icon with Archangel Gabriel and inscription, detail (1703) (photo by: A. Rafajlović)

Слика 3: Икона Успења Богородичиног, детаљ са натписом, Мала савинска црква (1750) (фото: А. Рафажловић)
Figure 3: Icon of the Dormition of the Virgin, detail with the inscription, The Small Savina church (1750) (photo by: A. Rafajlović)

Слика 4: Икона-читуља Сима Томашевића, детаљ са натписом, Ризница манастира Савина (1740)
Figure 4: Icon – obituary of the Simo Tomašević, detail with the inscription, treasury of Savina monastery (1740)

Слика 5: Звоник Велике савинске цркве, детаљ са натписом на западној страни (1777–1791)
Figure 5: Bell – tower of the Great Savina church, detail with the inscription on the west side (1777–1791)

гословеніем все ч(е)стнеишаго господ(и)на вца іеромонах, ігүмена. квр Арсенія · мoнoстиpa с(вет)oуспенскаго |3| зoвoм Г[а]вина. Изoбpaзисe грѣшнoю, рүкoю Раф[а]ила Димітріевича · зoгpaфa. Икo бит пoгречаских зoгpaфeх. |4| пeтoмү зoгpaфү сл[а]вeнскаго. eзика. лѣт(а), Г(о)с(пoд)ниа ѿ.цѣ.н. гoдү, м(e)с(e)цa, м[а]ртa. ѿг. гo числa: (сл. 3).¹³

Икона-читуља капетана Симе Милутиновог Томашевића, још један је иконописни рад сликара породице Димитријевић-Рафаиловић. Сада је похрањена у Ризници манастира Савина. Икона је осмишљена да асоцира на двери иконостаса. У дну читуље стоји доста оштећен натпис из којег не може да се разазна име уметника. Неки аутори сматрају да је читуљу осликао Ђорђе Димитријевић 1740,¹⁴ али се помиње и Рафаило,¹⁵ који је радио већ помињану икону у Малој савинској цркви. Натпис са оригинала гласи: †Сій чит(у)ла (г) осподШИѢна капетанъ Сума Милутинова ·

реченога Томашеви ѡ2ѡ ка · и приложию оу мoнaстиpь на Савинү, храм ОУспе ѡ3ѡ нїа · пр(е)с(вe)тѣе Б(огороди)цѣ · изoбpaзисe мaистopь · ѡ4ѡ з...п (Ди)митріевичь · гoдa · ѿ.цѣ.н (1740) · м(eсe)цa... з...п (сл. 4).¹⁶

Успевши да добију одобрење од млетачких власти, након вишедеценијских напора, савинци су коначно могли да започну градњу Велике цркве, 16. јануара 1777. године. О томе сведоче два натписа на првом спрату звоника Велике цркве. Натписи се налазе у посебно исклесаним призматичним пољима. Са западне стране звоника натпис гласи:

ИС†ХС; Во славү с(вe)тѣа едiнoсүщнѣа |2| живoтвoрaщїа и нераздѣлимѣа Троицы, |3| Оца и С(и)на и с(вe)тaгo Д(ү)ха начатса созидовати, |4| цepкoв сїа во има Успенїа Прес(вe)тѣа Славнѣа Б(огороди)цы, |5| иждивениемъ мoнaстыpя С(вe)тoуспенскаго Савинскаго |6| испоможениемъ православныхъ христїань, |7| въ лѣтo ѿ сотворенїа мїра зсѣпe.“ (сл. 5).

Слика 6: Звоник Велике савинске цркве, детаљ са натписом на јужној страни (1777–1791)
Figure 6: Bell – tower of the Great Savina church, detail with the inscription on the south side (1777–1791)

Са јужне стране, нешто дужи натпис односи се на попис манастирског братства у трнутку подизања Велике цркве:

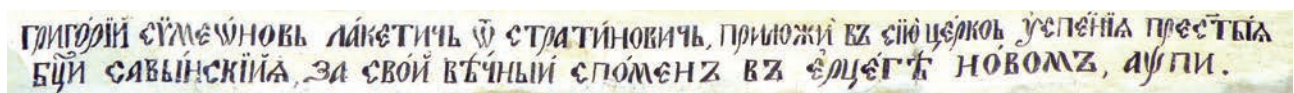
„В. настоаѿиѣмь и трѹдомь |2| г(оспо)д(и) на Данила Їваннорѹиовича |3| архимандрѹта савинскаго и братіе его ѿеромонахов |4| Исаїа. Висарїона. Инокентїа. Дїонусїа. Никанора. |5| Герасїма. Сѹмеона. дїакона Стефана. вишеїме |6| нованї и г(оспо)д(и)нь архїмандрѹтъ, са своими ѿ Хр(ис)тѣ братї |7| ами, здѣ написанїми подвигошиса к воздвиженїю, |8| с(ве)таго храма сегш в лѣто ѿ рождества же |9| по плоти Бога Слова – аѿѿоз – їндикта, |10| м(есе)ца іанѹарїа †¹⁷ (сл. 6).

У Великој цркви манастира Савина, на бочним зидовима, налазе се иконе које су некада

иконома (које су и данас на иконостасу), пренете су у Малу савинску цркву. У новије време краше зидове Велике цркве. Све четири престолне иконе имају у дну натписе дародаваца, али је икона Христа сада смештена у олтарском простору, те није била доступна за анализу.¹⁸

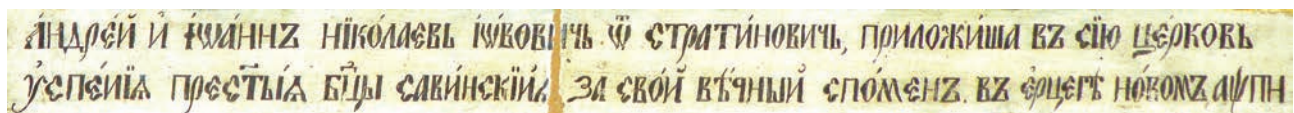
Икона Успења Богородичиног [ОУспенїе Прес(ве)тыа Б(огороди)цы] у дну има натпис: Григорїй Сѹмешновъ Лакетичъ ѿ Стратиновичъ, приложи въ сїю церко[в]ь въ Успенїа Прес(ве)тыа |2| Б(огороди)ци Савинскїя, за свой вѣчны спомень въ Срцегѣ Новомъ, аѿпїи (сл. 7).

Икона Богородице са Христом (МР ΘV) носи натпис: Андрей и Іваннъ Нїколаевъ Іововичъ ѿ Стратиновичъ, приложиша въ сїю церковь |2| Успенїа Прес(ве)тыа Б[огоро]д[и]цы

Слика 7: Икона Успења Богородичиног, детаљ са натписом, Велика савинска црква (дар породице Стратимировић) (1788)

Figure 7: Icon of the Dormition of the Virgin, detail with the inscription, The Great Savina church (the gift of the family Stratimirović) (1788)

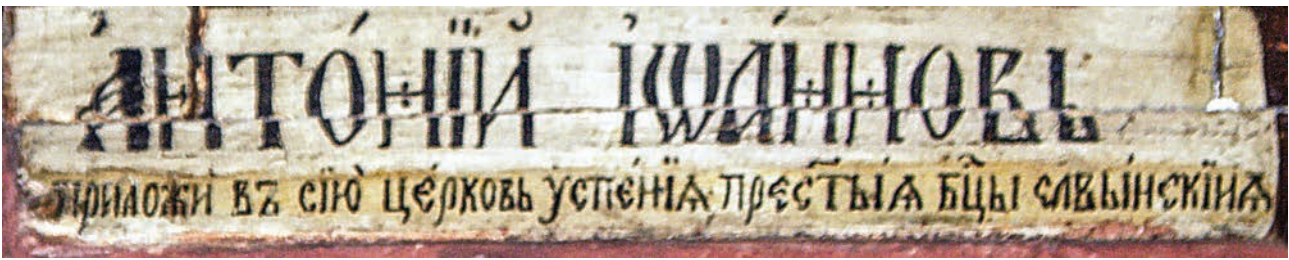
Слика 8: Икона Богородице са Христом, детаљ са натписом, Велика савинска црква (дар породице Стратимировић) (1788)

Figure 8: Icon of the Virgin with Christ, detail with the inscription, The Great Savina church (the gift of the family Stratimirović) (1788)

биле на иконостасу Велике цркве, као престолне иконе. Биле су дар породице Стратиновића (Стратимировића) с краја XVIII века. Када су почетком XIX века замењене новим руским

Савинскїиъ за свой вѣчный спомень въ Срцегѣ Новомъ, аѿпїи (сл. 8).

Икона Светог Јована [С(ве)тыи Іваннъ] носи натпис: Антонїй Іванновъ |2| приложи въ

Слика 9: Икона Јована Крститеља, детаљ са натписом, Велика савинска црква (дар породице Стратимировић)
Figure 9: Icon of John the Baptist, detail with the inscription, The Great Savina church (the gift of the family Stratimirović)

сію церковь Успеніа Прес(ве)тыа Б(огороди)цы Савынскіа (сл. 9).

Листа референци:

Аврамовић, Ј., *Надпис на дверима сѣндре цркве Ман. Савине*, Србско-далматинскій магазин за годину 1868 (1868).

Berić, D., *Nekoliko ikona bokeljskih slikara Dimitrijevića-Rafailovića*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9 (1955) 269–274.

Ђурић, В., *Манастир Савина*, Бока 5 (1973) 7–22.

Мазалић, Ђ., *Сѣндре иконе и друго*, Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини 48 (1936) 49–72.

Матић, М., *Манастир Савина у XVIII веку*, докторска дисертација, Београд 2015.

Матић, М., *Радови сликарске њородице Димитријевић-Рафаиловић у манастиру Савина*, Црквене студије 14 (2017) 703–715.

Медаковић, Д., *Манастир Савина – Велика црква, ризница, рукојиси*, Београд 1978.

Мијовић, П., *Бококошорска сликарска школа XVII–XIX вијека*, Титоград 1960.

Миковић, Д., *Иконойисци Димитријевићи-Рафаиловићи*, Гласник Народног универзитета Боке Которске 4–6 (1935).

Петковић, Ј., *Сѣоменица манастира Савине (пригодом прославе деветстогодишњице Мале савинске цркве 1030–1930)*, Котор 1930.

Петрановић, Г., *Билешке*, Шематизам православно епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1879 (1879) 28–29.

Ружичић, Н., *Манастир Пресвете Бојородице на Савини*, Старинар XI (1894) 100–128.

Стојановић, Љ., *Сѣари срѣски зајиси и најѣиси II*, Београд 1903.

Стратимировић, Ђ., *Најѣиси на царским дверима у малој цркви манастира Савине*, Шематизам православно епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1894 (1894) 37–39.

Стратимировић, Ђ., *Цркве у Драчевици*, Споменик СКА XXVIII – О прошлости и неимарству Боке Которске (1895) 26–40.

Црногорчевић, М., *Најѣиси и зајиси манастира Савине*, Шематизам православно епархије Боко-

которске, Дубровачке и Спичанске за годину 1895 (1895).

Црногорчевић, М., *Билешке о срѣским живојисцима*, Шематизам православно епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1896 (1896).

Црногорчевић, Ц., *Манастир Савина у Боци Кошорској*, Београд 1901.

Напомене

* Текст је настао као резултат вишегодишњег истраживачког (теренског и архивског) проучавања на подручју Боке Которске (Херцег-Новог), у циљу израде докторске дисертације, насловљене *Манастир Савина у XVIII веку*, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду (15. децембра 2015).

¹ В. Ђурић, *Манастир Савина*, Бока 5 (1973) 7–22.

² Д. Медаковић, *Манастир Савина – велика црква, ризница, рукојиси*, Београд 1978; М. Матић, *Манастир Савина у XVIII веку*, докторска дисертација, Београд 2015.

³ Избрисани натпис је забележен руком епископа Никанора Ружичића (Н. Ружичић, *Манастир Пресвете Бојородице на Савини*, Старинар XI (1894) 100–128, 104). Натпис је био видљив и почетком XX века, те га је тада ишчитао и Младен Црногорчевић (М. Црногорчевић, *Манастир Савина у Боци Кошорској*, Београд 1901, 10). Натпис се односи на обнову цркве током тридесетих година XIX века, али садржи и информације из још старијег натписа који се ту некада налазио. Тако сазнајемо да црква потиче из 1030. године, а да је обнова изведена на осамстогодишњицу од заснивања манастира, 1831. године. Натпис дајемо према препису М. Црногорчевића: *Сей храм с(ве)тоуспенскі савинскіа обители аже создан вьсть в лѣто Хр(ис)тово 1030, обновіа в лѣто 1831. м(есе)ца апріла 30. прі прео(све)ш(т)енѣшемь г(оспод)и(н)у Іосифь Рапачічу еп(ис)к(о)пу далматішнѣском и бококоторском ѣждевеніум і трѣдомь всеаже обители ігѣмонѣ Макаріи Грѣшничу, при пароху іеромонаху обители сега Герасиму Раповцу* (М. Црногорчевић, нав. дело, 10). Постоје незнатне разлике између натписа Н. Ружичића и М. Црногорчевића. Оне не мењају смисао натписа и углавном се састоје у различитом писању истих слова, те изостављању неколико речи у препису Н. Ружичића. Те речи су: *в лѣто, м(есе)ца, г(оспод)и(н)у, всеаже обители*. М. Црногорче-

вић изоставио је словно исписивање године $\overline{\text{а.л.}}$ (1030).⁴ Први пут је објављен у *СДМ за годину 1868*, стр. 163, без праћења садржаја натписа који логично прелази са једног крила двери на други. Отац Јаникије Аврамовић Савинац ишчитавао је текст прво са једног крила, па са другог, те се губи смисаона веза текста (Ј. Аврамовић, *Надпис на дверима старе цркве Ман. Савине*, Србско-далматински магазин за годину 1868 (1868) 163). Касније је свој препис објавио Ђорђе Стратимировић у *Шематизму* за 1894 [Ђ. Стратимировић, *Наййиси на царским дверима у малој цркви манастира Савине*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1894 (1894) 37–39] и у посебно штампаном издању *Сѿоменика СКА XXVIII* (Ђ. Стратимировић, *Цркве у Драчевици*, Споменик СКА XXVIII – О прошлости и неимарству Боке Которске (1895) 26–40, 30), са незнатним разликама. У исто време овај натпис објављује и епископ Никанор Ружичић (Н. Ружичић, нав. дело, 103–104). Он је текст ишчитавао без скраћеница. Разлике су незнатне у односу на друге преписе, осим што је уместо речи $\overline{\text{грѣх рад[і]}}$, он унео **из гради**. Такође, на крају текста Ружичић за годину 1703. уноси словне вредности, док код друга два аутора то није случај. У XX веку детаљније се сликарством Бококоторске сликарске школе бавио Павле Мијовић, али је погрешно протумачио натпис на савинским дверима (П. Мијовић, *Бококоѿорска сликарска школа XVII-XIX вијека*, Титоград 1960, 77). Новије објављени натпис у виду компилације досадашњих: М. Матић, *Радови сликарске ѿородице Димитријевић-Рафаиловић у манастиру Савина*, Црквене студије 14 (2017) 703–715, 704. Ту је и шире размотрен садржај натписа, који је деценијама погрешно тумачен. Натпис на Царским дверима је данас нечитљив због знатних оштећења, нарочито на левом крилу које носи представу арханђела Гаврила.

⁵ Једна усправна црта означава прелазак на друго крило двери.

⁶ У препису код Никанора Ружичића ова оштећена места су тако интерпретирана.

⁷ У препису код Ђ. Стратимировића стоји **штишна**.

⁸ Нечитак ред због оштећења.

⁹ Код Н. Ружичића стоји довршена реч.

¹⁰ Пола реда је црвоточина уништила.

¹¹ Натпис је објављен: Ј. Аврамовић, нав. дело, 163; М. Матић, *Радови сликарске ѿородице Димитријевић-Рафаиловић...*, 704.

¹² Натпис је данас једва видљив, те га није могуће изнова критички ишчитати, али смо успели да обележимо редове по којима тече. Једина потпуно јасна реч у целом натпису је **Ирсеніе**.

¹³ Натпис је више пута објављиван: Г. Петрановић, *Биљешке*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1879 (1879) 28–29 (непотпуно); М. Црногорчевић, *Манастир Савина...*, 11; Љ. Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и наййиси II*, бр. 2989, Београд 1903, 164; Ђ. Мазалић, *Сѿаре*

иконе и друіо, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 48 (1936) 49–72, 60; Д. Медаковић, *Манастир Савина – Велика црква, ризница, рукописи*, Београд 1978, 62; М. Матић, *Радови сликарске ѿородице Димитријевић-Рафаиловић...*, 707.

¹⁴ Д. Медаковић, нав. дело, 62; М. Црногорчевић, *Биљешке о срѿским живописцима*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1896 (1896) 48, (аутор помиње да је Ђорђе Димитријевић 1740. израдио једну икону за Савину, не наводећи коју и одакле му тај податак); Д. Миковић, *Иконойисци Димитријевићи-Рафаиловићи*, Гласник Народног универзитета Боке Которске 4–6 (1935) 8–10. (Миковић тврди да је творец поменуте иконе-читуље Ђорђе Димитријевић, али такође не наводи изворе).

¹⁵ Ј. Петковић, *Сѿоменица манастира Савине* (пригодом прославе деветстогодишњице Мале савинске цркве 1030–1930), Котор 1930, 5; D. Berić, *Nekoliko ikona bokeljskih slikara Dimitrijevića-Rafailovića*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9 (1955) 269–274, 276.

¹⁶ Натпис је објављен: Н. Ружичић, нав. дело, 115; Љ. Стојановић, нав. дело, бр. 2805, 128; Д. Медаковић, нав. дело, 29; М. Матић, *Радови сликарске ѿородице Димитријевић-Рафаиловић...*, 709.

¹⁷ Натписи су пренети са оригинала на самом споменику, претходно су објављени: М. Црногорчевић, *Наййиси и зайиси манастира Савине*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1895 (1895) 34; М. Црногорчевић, *Манастир Савина...*, 15–16; Д. Медаковић, нав. дело, Т-25 (западни натпис); М. Матић, *Манастир Савина...*, 120–121. Поље са северне стране остало је без натписа.

¹⁸ Иконе су ишчитане и публиковане у: Д. Медаковић, нав. дело, 29; Т-43, Т-44, Т-45, Т-46. Натпис на икони Христа у наведеном делу гласи: **Индреи и Иwаннь Николаевъ Иwвовичъ ѿ Стратиновичъ приложиша въ сѿю церковь Успеніа Прес(в)етѿа Б(о)городицы Савинскіа, за свои вѣчныи спомень, въ Срцеѣ Новомъ, аѿпи.**

Summary

Cyrillic Inscriptions in Savina Monastery Big and Small Churches

The text deals with Cyrillic inscriptions from the XVIII century in Savina Monastery, Boka Kotorska. Savina Monastery was then center of Orthodox Serbs in Boka, at the time the area was under Venetian dominion and lacking church organization and episcopate. The critical assessment of inscriptions stated in the text gives a good insight of the life and events in the Monastery. Most inscriptions testify about investments in restoring and improving the Savina Small Church, later construction of the new Big Church, as well as the fight of the Savina fraternity to preserve the Orthodox community in Boka under the Monastery wing. **Keywords:** Savina Monastery, Big and Small Church, Boka Kotorska, inscriptions, XVIII century.

Марина Штетих

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет - Универзитет у Београду
marina.stetic@f.bg.ac.rs

НАТПИС СА ЗИДА МАНАСТИРА СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА КОД НОВОГ ПАЗАРА*

Апстракт: Рад се бави анализом натписа са западног зида цркве Светих апостола Петра и Павла код данашњег Новог Пазара из 1728. године. Текст натписа на старосрпском језику, сведочи о обнови храма пострадао по свему судећи 1690. током аустро-турских ратовања у време Великог рата (1683-1699). На основу садржаја сазнаје се да је рестаурација цркве обављена захваљујући пећком патријарху Мојсију Рајовићу (1712–1726), у време када је патријаршијским престолом већ управљао Арсеније IV Јовановић Шакабента (1725–1737), док се на положају рашког митрополита налазио Јефtimiје Дамјановић (1725–1737).

Кључне речи: натпис, 1728, црква Светих апостола Петра и Павла, Петрова црква, Нови Пазар, Пећка патријаршија, рашка митрополија, Мојсије Рајовић, Арсеније IV Јовановић Шакабента, Јефtimiје Дамјановић.

Храм Светих апостола Петра и Павла, данас познат као Петрова црква, налази се 2 километра северно од Новог Пазара, на малом брду на десној обали Пнуће (Дежевске реке), у близини њеног ушћа у Рашку. Изграђен је углав-

ном од грубог камена, са доста асиметричних пропорција.¹ Ова црква представља најстарију хришћанску богомољу на простору данашње Србије. Сматра се да је обновљена крајем IX или почетком X века на месту раносредњове-

Слика 1: Црква Светих апостола Петра и Павла код Новог Пазара
Figure 1: The Church of the Holy Apostles Peter and Paul near Novi Pazar (photo by: Magdalena Selaković)

ковне византијске базилике из времена цара Јустинијана I (527–565), која је пак подигнута над једним праисторијским тулумом. Наиме, црква Светих апостола припада ширем комплексу у околини Новог Пазара који поседује дугу и континуирану сакралну традицију, почев од праисторије.² У средњем веку, Петрова црква налазила се у средишњем делу жупе Рашке. У другој хрисовуљи византијског цара Василија II (976–1025), издатај Охридској архиепископији маја 1020, помиње се као седиште рашке епископије, која ће се од 1219. наћи у оквиру Српске архиепископије. Након што је српска црква 1346. уздигнута на ранг патријаршије, у оквиру нове црквене организације и завођења митрополијског система 1347, рашка епископија проглашена је митрополијом.³

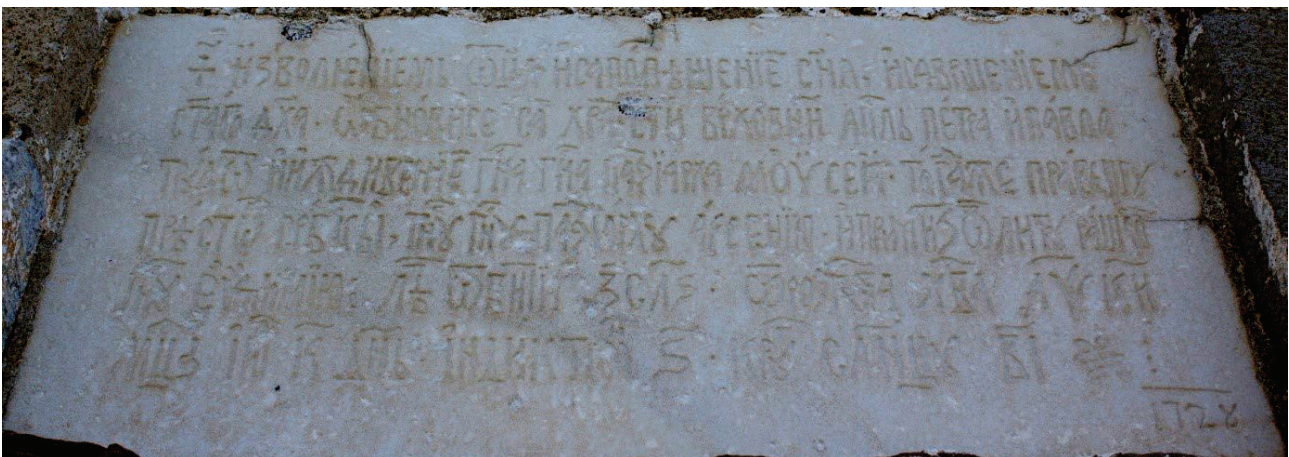
Петрова црква сматра се једним од најзначајнијих здања прероманичке архитектуре на овом простору, са видљивим византијским утицајима VI века. Грађевина је централног плана, у чијем језгру је ротонда са четворолистом, са оштрим угловима у основи и сводовима у виду полукалота. Најстарији зидови цркве су они који образују кружни део грађевине, у пречнику од 7,5 м, као и четири зида на западној и северној страни, очувани до висине која отприлике износи 2,5 м. Приликом обнове која се датује у IX–X век сазидао је данашње куде са галеријом која га обавија са северне, западне и јужне стране.⁴ У наредном периоду спроведене су још две значајније реставрације током XVIII и XIX века.

Садржај натписа на западном зиду, изнад главног улаза у цркву Светих апостола код

Новог Пазара из 1728. године, који је предмет овог рада, сведочи о реконструкцији цркве након великих страдања у XVIII веку. Претпоставља се да је Петрова црква претрпела разарање 1690. приликом једне од етапа ратовања аустријске и турске војске током Великог рата (1683–1699), која је изазвала масовно исељавање српског становништва у Угарску. У ово време засигурно су страдали и били напуштени и манастири у близини - Ђурђеви Ступови и Сопоћани.⁵

У тексту натписа од 20. јула 1728. године, говори се о обнови храма „Светих врховних апостола Петра и Павла“, извршеној захваљујући иницијативи и материјалној потпори пећког патријарха Мојсија Рајовића (1712–1726), који је и сам извесно време боравио у Петровој цркви, с обзиром да се на положају рашког митрополита помиње од 1704. године.⁶ У тренутку настајања натписа, и по свеми судећи завршетка радова на обнови цркве, престолом Пећке патријаршије управљао је патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента (1725–1737), док се на месту рашког митрополита налазио Јефтимије Дамјановић (1725–1737). Патријарх Мојсије Рајовић лично је за свог наследника одредио Арсенија Јовановића, тада рашког митрополита (1721–1724) и свог помоћника и егзарха, који је функцију почео да обавља и пре потпуног повлачења остарелог патријарха.⁷

Натпис о коме је реч, објављен је код Љ. Стојановића, Стари српски записи и натписи, књига 5, Сремски Карловци 1925, број 7632.⁸ У публикацији J. Nešković, R. Nikolić, *L'église*

Слика 2: Натпис изнад улаза у цркву
Figure 2: The transcription above the church portal (photo by: Magdalena Selaković)

Saint-Pierre près de Novi Pazar, отиснут је текст натписа у оригиналној форми.⁹ У овом раду доноси се прецизна транскрипција текста, са одређеним граматичким исправкама у односу на претходна издања, као и превод на савременом српском језику. Натпис је израђен на старосрпском језику, уставним писмом у шест редова, почиње симболичном инвокацијом и датован је на три различита начина – годином од стварања света - 7236; од Христовог рођења пуним датумом – 20. јул 1728; и кругом сунца – 12. У доњем десном углу испод последњег реда текста стављена је година у форми данашњих цифара – 1728.

Текст натписа на старосрпском језику:¹⁰

+ ИЗВОЛЕНІЄМЪ СЪТ(Ъ)ЦА И СЯ ПОСПЕШЕНІЄ(МЪ) С(Ъ)ННА И СЪВРШЕНІЄМЪ ІЗІ С(В)ЕТАГО Д(ОУ)ХА СЪБНОВИСЕ СЯ ХРА(МЪ) СШВЕЋТИШХЪЪ ВР(Ъ)ХОВНИШХЪЪ АП(О) С(ТО)ЛЪ ПЕТРА И ПАВЛА ІЗІ ТРЪДСЪШМЪЪ И ИЖДИВЕНІЄШМЪЪ Г(О)С(ПОДИ)ННА Г(О) С(ПОДИ)ННА ПАТРІАРХА МОУСЕИ. ТОГДА ЖЕ ПРАВЕСЦЪ ІАІ ПРЪСТЪЛ(Ъ) СРБСКЫ Г(О)С(ПОДИ)НЪ Г(О)С(ПОДИ)НЪ ПАТРІАРХЪ АРСЕНІЮ. И ПРИ МИТРОС(Ъ)ЛИТЪ РАШКОІСІМЪ СЪТІМІЮ. ЛЪТ(О) СЪТШЪЪ БИТІА 3 С Л 3. СЪТШЪЪ РОЖШДЪЪТВА Х(РІСТО) ВЯ ІЦКІ ІБІ М(Є)С(Є)ЦА ІЮЛ(ІИ) КЪ Д(Ъ)НЪ ІНДИКТИСНШЪЪ .5. КРЪГ(Ъ) СЛ(Ъ)НЦЪ БІ. 1728

Превод натписа:

По вољи оца и стварањем сина и извршењем Светиоу Духа, обнови се овај храм Светиих врховних ајосѣола Пејтра и Павла, ѿрудом и о ѿрошкѣ ѿсѣодина ѿсѣодина ѿаѿријарха Мојсија. У ѿо време је срѣским ѿресѣолом ујрављао ѿсѣодин ѿсѣодин ѿаѿријарх Арсеније. И у време рашкоу мѣројолиѣа Јевѣимија. Леѣа од (стварања) светиа 7236. Од Христѣвоу рођења 1728. месеца јула, 20. дан, индикѣион 6, круу сунца 12. 1728

Приликом обнове из 1728.године најважнији радови на цркви Светих апостола спроведени су у простору нартекса, где су реновирани разрушени зидови и свод, док је у галерији извршена реконструкција свода и спољашњих зидова. Такође, већина пролаза унутар цркве је из овог периода. Уместо трокраког лука у источном делу здања, који је раздвајао наос

од светилишта, постављен је полукружни лук. Све реконструкције изведене у овом периоду одликује јака конструкција. Током обнове извршена је и рестаурација пода, који је прекривен старим надгробним плочама.¹¹ У потоњем периоду црква ће претрпети још једну значајнију обнову у првој половини XIX века, највероватније током 1835. године.¹²

Напомене:

* Рад је део научног пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век), ев. број 177010.

¹ J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*, Beograd 1987, 5. (= J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*).

² Д. Мркобрад, Стефан Немања и традиција рашког епископског средишта. Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви, историја и предање, Београд 2000, 249–255; (=Д. Мркобрад, Стефан Немања и традиција рашког епископског средишта); С. Поповић, Преиспитивање цркве Светог Петра у Расу, у истом зборнику, 209–214.

³ Д. Мркобрад, Стефан Немања и традиција рашког епископског средишта, 249; С. Мишић, Историјска географија српских земаља од 6. до 16. века, Београд 2014, 73–76.

⁴ Нови Пазар и околина (ур. М. Малетић), Београд 1969, 118–119. (= Нови Пазар и околина); Историја српског народа I (група аутора), Београд 1981, 231–232. (= ИСН I); О архитектури Петрове цркве детаљно видети: J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*, 17–33.

⁵ Нови Пазар и околина, 122; J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*, 33; Историја српског народа III (Р. Веселиновић), Београд 1993, 545.

⁶ Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве, прва књига – Од покрштавања Срба до краја XVIII века, Београд 2002, 351–352 (= Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве).

⁷ Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве I, 352–356; И. Руварац, Рашки епископи и митрополити. Глас СКА LXII, други разред 39, Београд 1901, 36–37; С. Вуковић, С. Гавриловић, Арсеније IV Јовановић Шакабента, Српски биографски речник I (А-Б), Нови Сад 2004, 273–274.

⁸ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књига 5, Сремски Карловци 1925, број 7632.

⁹ J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*, 14.

¹⁰ Редакција издања и превода натписа: Татјана Суботин-Голубовић.

¹¹ J. Nešković, R. Nikolić, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*, 33.

¹² Исто, 34–36.

Summary**THE INSCRIPTION ON THE WALL OF THE
MONASTERY OF THE HOLY APOSTLES PETER
AND PAUL NEAR NOVI PAZAR**

The paper deals with the analysis of the inscription of July 20, 1728, placed on the west wall above the main entrance at the Church of the Holy Apostles Peter and Paul near Novi Pazar, in which the seat of the Metropolitanate of Raška was located. The temple was destroyed in 1690, in the wars between the Austrian and Turkish armies during the Great War (1683–1699). The content of the inscription, engraved in Old Serbian, is about restoration of this church, which was completed in 1728.

The church was rebuilt thanks to the initiative and material support of the patriarch Mojsije Rajović (1712–1726), who in the previous period was a metropolitan of Raška. At the moment of the creation of the inscription, and at the time of the completion of works on the reconstruction of the church, Arsenije IV Jovanović Šakabenta (1725–1737) was Patriarch of the Patriarchate of Peć, while Jeftimije Damjanović (1725–1737) was in the position of metropolitan of Raška.

During the renovation of the church of the Holy Apostles near Novi Pazar in 1728, the most important works were carried out in the western part of the temple, in the area of the *narteks* - the entrance part of the Orthodox Church, and in the gallery. The restoration of the floor was also carried out, which is covered with old tombstones.

Ема Миљковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
ema.miljkovic@fil.bg.ac.rs

НАТПИС О ОБНОВИ ХРАМА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ЈАНЧИ

Апстракт: Рад се бави натписом изнад улазних врата цркве св. Димитрија у Јанчи, у близини Дежева. Први подаци о цркви су из 17. века, а натпис је о обнови из средина 19. века. Као заслужни за обнову помињу се попови Петар и Димитрије, који су служили у дежевачкој цркви, под јурисдикцијом митрополита рашког господина Партенија, као и протопопа Радована Пазарца. Натпис се први пут објављује.

Кључне речи: црква св. Димитрија, Јанча, Дежева, натпис, обнова, 19. век

Црква св. Димитрија у селу Јанчи, на левој обали реке Људске, изграђена је четрдесетих година 17. века на некрополи са надгробницима насталим у дугом периоду од три века (14-17. век). С обзиром да је у Османском царству постојала забрана грађења нових цркава и манастира, већ је била дозвољена само обнова старих, а имајући у виду чињеницу да је

постојала некропола, може се претпоставити да је постојао и старији сакрални објекат, или барем легенда о постојању старије цркве на том месту.¹

Црква је зидана тако да су као материјал коришћене старе надгробне плоче, што такође говори у прилог тези да је од османских власти добијено одобрење за „обнову“ цркве.

Слика 1: Црква Светог Димитрија
Figure 1: St. Dimitrije church (photo by: Magdalena Selaković)

Црква је једнобродна, са петостраном апсидом. Наос је од припрате одвојен танким преградним зидом, чија висина сеже само до висине почетка свода. Насупрот тог преградног зида је иконостасна преграда пред олтаром. Простор наоса наткривен је полуобличастим сводом, док су припрате и олтар наткривени полукалотами.

Једини улаз у цркву је са западне стране и улаз је наглашен каменим степеништем. На зидовима цркве постоје прозорни отвори, док црква светлост добија и кроз отвор на своду. Нише су обликоване у облику седластог лука, што се сматра утицајем исламске уметности (примарно персијског стила).

Иако само фрагментарно сачуване, фреске ове цркве по тумачењу стручњака из Завода за заштиту споменика у Краљеву, представљају „стандардни програм и иконографска решења. Таленат сликара испољава се како успешним прилагођавањем површинама расположивим за сликање тако и кроз употребу светлих боја, готово лазурних прилаза и сигурним цртежом“.²

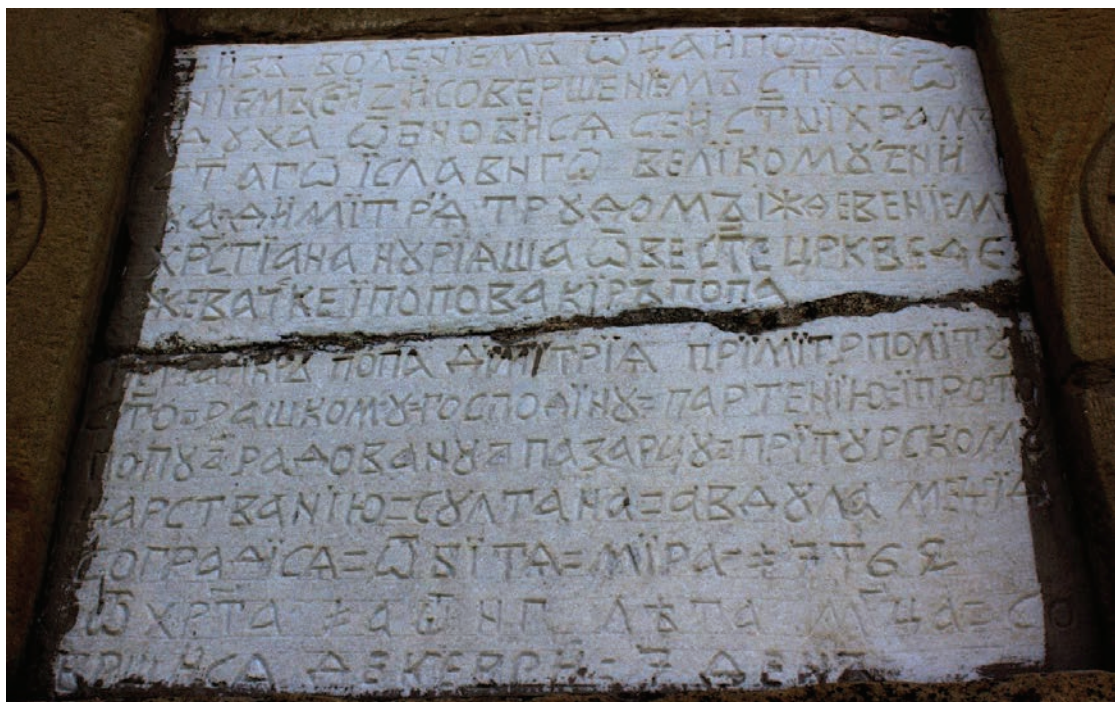
Иако нема прецизних података, црква је пострадала у једном од четири рата која су се од осамдесетих година 17. па до деведесетих година 18. века водила на просторијама данашње Републике Србије. Како је новопазарски

крај највише страдао у време Великог Бечког Рата (1683-1699) и рата који се водио од 1737-1739. године, основано се може претпоставити да је црква св. Димитрија разрушена у првој половини 18. века.³

Натпис се налази изнад улазних врата цркве и досад није објављиван. Писан је црквено-словенском ћирилицом, у 14. Редова. У натпису се као заслужни за обнову цркве помињу попови Петар и Димитрије, који су служили у дежевачкој цркви, под јурисдикцијом митрополита рашког господина Партенија, као и протопопа Радована Пазарца. Према натпису обнова црква је завршена 7. децембра 1854. године.⁴

Натпис гласи:

† Изъволеніємъ ѡтца и подѣше І2Ініємъ сѣи и совершеніємъ с(вѣ)тагѡ І3І Дѡха ѡбновисѧ сѣи с(вѣ)тіи храмъ І4І с(вѣ)тагѡ і славн(а) гѡ велікомѡ(ч)ениІ5Іка Димітра трѡдомъ і ждевеніємъ І6І хр(и)стіана нѡрїаша ѡвѣ с(вѣ)те цркве деІ7Іжевачке і попова кірѣ попа І8І Петра і к(і)рѣ попа Дімітріа прі мїтрополїтѡ І9І с(вѣ)то – рашкомѡ господїнѡ Партенїю і протоІ10Іпопѡ Радованѡ Пазарцѡ прі тѡрскомѡ І11І царствению сѡлтана Івдѡла Меїда І12І соградїса ѡт вїта мїра 7362 І13І ѡт Хр(ис)та, а ѡт н. г. лѣта м(есе)ца соІ14Івршисѧ декеври 7. денѡ.

Слика 2: Натпис изнад западног портала цркве

Figure 2: The transcription above west portal of the church (photo by: Magdalena Selaković)

Транскрипција текста:

Вољом оца и њејовим њодсѣицањем и савршењем свейоја Духа, обнови се овај свейи храм, свейоја и славноја великомученика Димитрија, ѣрудом и њожрѣвовањем хришћана нуријаша ове свейе цркве дежевачке и њојова: кир њоја Петра и кир њоја Димитрија, ѣри митројолиѣу свейо-рашком ѣосѣодину Паѣренију и ѣројојоју Радовану Пазарцу, у време царсѣвовања сулѣана Абдула Меѣида. Саѣради се од сѣварања свейа 7362, од Христѣа, а од (н. ѣ.) лѣѣа, заврши се месеца деѣембра 7. дан.

На основу сачуваног натписа, сазнаје се да је обновљена у време султана Абдулмеѣида (1839-1861). Иако је ово било тешко време за српски народ у старој Србији, обнова цркве св. Димитрија се мора посматрати у контексту реформи које се у том периоду спроводе у Османском царству и где се тежи побољшању положаја немуслиманског становништва Царства. Иако су те реформе у великој мери остале мртво слово на папиру, извесно су се лакше добијале дозволе за обнову разрушених цркава и манастира.⁵

Црква је грађевински и архитектонски санирана 1968-69. године, када су предузете

мере ради санације од влаге, као и конзерваторске интервенције.

Напомене

¹ <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=908>

² <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=908>

³ Историја српског народа IV/1, Београд 1986, 7-19 (Р. Самарѣић).

⁴ Више о протопоповима видети: М. Копривица, Попови и протопопови српске цркве у средњем веку, Ниш 2012. Такође видети: И. Руварац, Рашки епископи и митрополити, Глас Српске Краљевске Академије LXII, други разред 39, Београд 1901, 1-47.

⁵ В. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press 1961, 104-107.

Summary

INSCRIPTION REGARDING THE RENEWAL OF THE CHURCH OF ST. DEMETRIUS IN JANČA

This topic of this paper is the inscription above the entering door of the church of St. Demetrius in Janča, near-by Deževo. The first preserved information regarding this church dated 17th century, and the inscription regarding the renewal dated mid 19th century. The greatest merits for renewal of this church went to the priests Petar and Dimitrije, priests of the Deževa church, under the jurisdiction of the Metropolitan or Raška, Parteniје.

Магдалена Селаковић

Центар ИГИД
Филозофски факултет – Универзитет у Београду
selakovicmagdalena@gmail.com

НАТПИС О ОБНОВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ КОНЧУЛСКОГ

Апстракт: Рад се бави натписом уграђеним у фасаду храма Светог Николе у селу Кончул, непосредно изнад западног портала цркве. Иако подигнута у средњем веку, средином XIX века, заузимањем свештеника Никонома и парохијана, а највероватније уз финансијску подршку господина Трифуна, црква је обновљена.

Кључне речи: манастир Светог Николе, Кончул, натпис, обнова, храм, XIX век

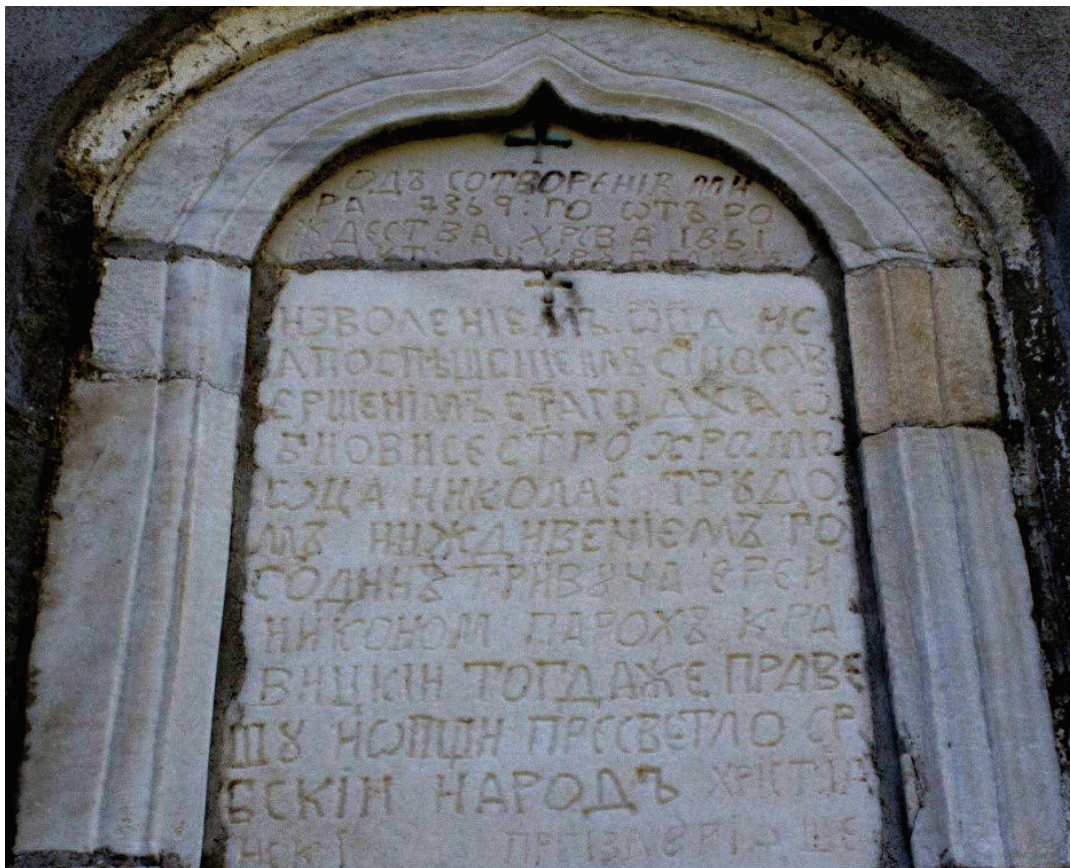
Манастир Светог Николе налази се код села Кончула на левој обали Ибра, на око 3km од града Рашке. Након првог помена у студеничком типичу, историјски извори само повремено доносе вести о њему. Познато је да је негде између 1317. и 1320. године у Кончулу основана епископија. Ипак, највећи успон манастир је доживео током епохе XIV и XV века, из којих и потиче највећи број датованих

надгробних плоча. Последњи пут се помиње у време деспота Ђурђа Бранковића, када је, највероватније, овде било смештено и седиште митрополије.¹

Током археолошких истраживања спроведених у периоду између 1975. и 1979. године, установљено је да је постојећа црква обновљена на остацима старијег храма, констатованим готово испод свих зидова данашње цркве. У

Слика 1: Манастир Светог Николе у Кончулу
Figure 1: St. Nicola`s monastery in Končul (photo by: Magdalena Selaković)

Слика 2: Натпис о обнови храма

Figure 2: Inscription about church reconstruction (photo by: Magdalena Selaković)

питању је једнобродна грађевина са споља и изнутра полукружном апсидом на источној страни. Првобитна црква је, на основу познатих делова, такође била једнобродна са олтарском апсидом. Узимајући у обзир њену дужину претпостављено је да је имала и припрату. Са северне стране наоса установљени су темељи приздане капеле и анекс квадратне основе, а уз средишни део остаци накнадно дозиданих бочних параклиса.² Храм је изграђен на старијој некрополи, образованој на широком подручју око цркве, која је континуирано употребљавана од средњег до XIX века.³ Анализирајући пронађене остатке црквеног намештаја, Д. Поповић је претпоставила да је у другој половини XVI века дошло до скромније обнове, којом приликом је грађевина добила трем.⁴

Првенствено на основу анализе малобројних очуваних фрагмената камене пластике и услед знатних димензија саме грађевине, раније се претпостављало да црква потиче из Немањиног времена.⁵ Ипак, важно је истаћи чињеницу да биографи Стефана Немање не наводе овај манастир међу његовим задужби-

нама. Узимајући у обзир да мермерна бифора из Кончулића најближе аналогије има управо на Радослављевој припрати у Студеници, Д. Булић помера датовање цркве у последње деценије XIII века. Он такође истиче да би први поуздан датум о постојању манастира, осврћући се притом на разматрање питања аутентичности података из студеничког типика, био почетак XIV века, када је овде замонашен будући архиепископ Данило.⁶

Након аустријско-турских ратова 1689. године, када је манастир, највероватније, и страдао, црква је током дужег временског периода била у рушевинама све до средине XIX века.⁷ О њеној обнови сведочи натпис у белој мермерној плочи, уграђеној у фасаду цркве изнад западног улаза (сл. 2).

Натпис гласи:

† Одъ сотворениѣ мѣи Іра 7369 : го ѡтѣ роІж-
дства Хр(и)с(то)ва 1861 І4І з... крѣг со(и)цѣ
5. І5І изволеніѣмъ ѡтца и сѣла поспѣшеніѣмъ сина
славІ7ершеніѣмъ с(вѣ)таго д(8)ха ѡІ8Івновисе с(вѣ)
т(а)го храма(!) І9І ѡца Николаѣ трѣдоІ10Імъ
и иждивеніѣмъ гоІ11Ісодинѣ Тривѣна ерен

1121 Никоном пароухъ Кра13Вицкии тогдаже
праве14ш8 и шпци пресветло ср15Вскіи на-
родъ христіа16Инскі преизлери..ше⁸

Транскрипција натписа:

*Од соїварања светиа 7369, од Рођења Хри-
стїова 1861, круї Сунца 5, вољом Оїица и са
їосїешенијем Сина, свршењем Светїоїа Духа,
обнови се Светїи Храм(о) Оїица Николаја,
їѣрудом и иждивенијем їосїодина Трифуна, је-
реј Никоном їарох Кравицки, їакође їравећи
и оїшїиї їресветїло сербски народ христїијан-
ски.*

Како нам натпис сведочи, манастир је био
парохијска црква, коју су 1861. године обно-
вили парохијани, заједно са парохијским све-
штеником Никоном, а обнову је, највероват-
није, финансијски помогао господин Трифун,
вероватно локални трговац. На основу самог
натписа, не може се ништа рећи о томе који су
делови цркве били обухваћени обновом, одно-
сно о обиму предузетих радова.

Напомене

¹ Чанак – Медић М, Бошковић Ђ, Архитектура Нема-
њиног доба I, Споменици српске архитектуре средњег
века, Корпус сакралних грађевина, Републички завод
за заштиту споменика културе СР Србије и Археоло-

шки институт, Београд 1986, 163–168 (са старијом ли-
тературом).

² Ibid, 163 – 164.

³ Вукадин О, Минић Д, Црква Св. Николе у Кончулићу
код Рашке, Рашка баштина 2, Краљево 1980, 301;
Поповић Д, Надгробни споменици у Кончулићу, Саоп-
штења XXVII – XXVIII, Београд 1995/96, 66. Сви нат-
писи, изузев натписа о обнови храма из XIX века, обја-
вљени су са калковима у овом раду и нема их потребе
за новим издањем.

⁴ Поповић Д, op. cit, 54.

⁵ Чанак – Медић М, Бошковић Ђ, op. cit, 165.

⁶ Булић Д, *Жуїа Брвеник – средњовековна археолошка
налазишїиїа*, необјављени магистарски рад, Београд
2008, 121 – 122 са старијом литературом.

⁷ Чанак – Медић М, Бошковић Ђ, op. cit, 164.

⁸ Завршетак натписа је неразумљив.

Summary

INSCRIPTION REGARDING THE RENOVA- TION OF THE CHURCH DEDICATED TO ST. NICHOLAS IN KONČUL

The topic of this paper is the inscription built in the fa-
cade of the Church of the St. Nicholas in Končul, just above
the west portal of the church. Although built in the Middle
Ages, by the efforts of the priest Nikonom and his parish
members, it had been renovated in the mid 19th century,
most probably with the financial support of the certain mis-
ter Trifun. On the basis of the inscription nothing can be
said about the details of renovation and the scope of the
accomplished works.

Јована Стокић,
Ниш
stokicj.94@gmail.com

ГРОБНИ НАТПИСИ ИЗ СЕЛА МАНОЈЛОВЦЕ

Апстракт: Текст се бави скупом од укупно седам надгробних споменика из 19. века са сеоског гробља у лесковачком селу Манојловце. Већина њих има натписе, с тим да неки због неприступачности или лошег стања нису до краја рашчитани. Надгробници, колико нам је познато, раније нису били предмет научне анализе.

Кључне речи: Манојловац, гробни натписи, 19. век

Лесковачко село Манојловце се налази шест километара од општинског средишта, а проучавани споменици се налазе на активном сеоском гробљу. Старијих особа више нема, тако да становници села немају усмених података о настанку гробља, или о особама које су тамо сахрањене у даљој прошлости. Аутор зна да је гробље раније било ван насеља, док се село простирало уз Јужну Мораву према исто-

ку. Временом је и гробље укључено у структуру села, а дошло је и до физичког спајања са суседним селом Мала Биљаница, чији житељи такође одавнина користе гробље зато што не поседују властито. Након краткотрајног истраживања, на жалост, нису пронађени други историјски извори о личностима забележеним на споменицима.¹

Најстарији датирани споменик (сл. 1) има следећи садржај :

На 1855 м[есе]цъ |2| септември |3| и д[е]нъ² 23 |4| престав |5| и се Живк |6| о Стефа |7| на 1879

На 1855 месеца |2| септембра |3| дана 23 – ег |4| престав |5| и се Живк |6| о Стефа |7| на 1879

Следи надгробник је из 1856. године (сл. 2). Првобитно је доњи део био упопан, али је интервенцијом одстрањена земља из доњег појаса, што се примећује и на снимку у виду очигледне разлике у боји. Такође, са споменика су истовремено четком састругана маховина и наноси прашине. Тим поступком је споменик боље сагледан, али нису уочени трагови додатног текста, већ само орнаменти. Познато нам је да у овом делу Србије постоји обичај груписања гробова по породицама у једном делу гробља. Аутор овог текста, која је и сама житељ Манојловца, не зна за постојање породице овог имена у свом селу. Није искључено да се ради о житељима Мале Биљанице.

На 1856 м[есе]цъ |2| јуни денъ 16 |3| престави |4| се Миленк |5| о Јованов |6| икъ

На 1856 месеца |2| јуна дана 16-ог |3| престави |4| се Миленк |5| о Јовановић

Слика 1: Надгробник из села Манојловац
Figure 1: Tombstone from village Manojlovac

Слика 2: Надгробник из села Манојловац
Figure 2: Tombstone from village Manojlovac

Слика 3: Надгробник из села Манојловац
Figure 3: Tombstone from village Manojlovac

Трећи по старости пронађен надгробник датира из 1861. године (сл. 3). Првобитно је био положен на земљу, са тим да је натпис био окренут ка њој. Након што је преврнут и очишћен од наноса земље, празнине натписа су попуњене кредом у наранџастој боји, што се на снимку јасно уочава. Поред натписа, на надгробнику су уочени и орнаменти. Овај надгробник има следећи садржај:

1861 |2| АНААА

1861 |2| Јања

Није познато гробно место које је обележавао овај споменик, пре свега зато што је био положен на стази којом мештани села данас долазе до још увек активног старог дела гробља. Претпоставља се да је померен са свог првобитног положаја.

Преостали споменици датирају из седме и осме деценије 19. века. Први у низу од њих подигнут је 1871. године. Натпис на овом споменику је очуван, међутим, мештани села су испред овог споменика пре десетак година поставили металну решеткасту ограду како би оградили ново гробно место. Због тога није било могуће

приложити квалитетне фотографије споменика, али је аутор успео да ишчита део натписа на њему, који, по његовом тумачењу, гласи:

1871 МЕСЕЦЪ |2| ДЕКЕМРИА |3| ДЕНЪ 30 |4| РОДЪВЪ³ |5| БОМЪ

1871 месеца |2| децембра |3| дана 30-ог |4| родо |5| дом

Недалеко од овог, налази се споменик који потиче из 1878. године, чији натпис се типолошки разликује од садржаја текста на претходно разматраним споменицима (сл. 4). Наиме, овага пута нису записани само устаљени подаци, попут године, месеца, датума смрти и имена и презимена покојника. Натпис на њему гласи:

1878 М[ЕСЕЦ]Ъ ЈУНИ |2| 4 ОВДЕ КОДЪ |3| ОВОМ ЛАДНОМ |4| КАМЕНУ |5| ПОЧИВА |6| ЈУ КОСТИ |7| ЦВЕТК |8| У Стои |9| КОВИЋ

1878 месец јуни |2| 4-ти овде код |3| овом ладном |4| камену |5| почива |6| ју кости |7| Цветк |8| у Стои |9| ковић

Дакле, као што се може видети на камену је уписана и тужбалица којом су најближи изразили жалост за преминулим.

Слика 4: Надгробник из села Манојловац
Figure 4: Tombstone from village Manojlovac

Слика 5: Надгробник из села Манојловац
Figure 5: Tombstone from village Manojlovac

Слика 6: Надгробник из села Манојловац
Figure 6: Tombstone from village Manojlovac

Слика 7: Надгробник из села Манојловац
Figure 7: Tombstone from village Manojlovac

Још један споменик за који се претпоставља да је измештен са свог првобитног положаја је из 1879. године (сл. 5). Ово се закључује на основу положаја претходних споменика. Наиме, лица тј. натписи свих претходних споменика гледају ка западу, док је овај окренут ка истоку. Такође, слепљен је са још једним спомеником чији натпис у потпуности закључава. Порекло имена преминуле женске особе, аутор није истражио. У данашње време на овим просторима поједине старије жене чије је име Христина носе надимак Кина, па аутор претпоставља да је сам мајстор који је израдио споменик унео погрешно слово. Међутим, ради се само о претпоставци.

Натпис са овог споменика гласи:

На 1879 фе |2| бруар 25 |3| Кана Цо |4| кина со |5| пруга

На 1879 фе |2| бруар 25-ти |3| Кана Цо |4| кина супруга

Најмлађи споменик из ове скупине датира из 1880. године (сл. 6 и 7). Пронађен је случајно, а затим га је аутор откопао у целисти. Захваљујући наносу земље испод које се налазио, натпис је јако добро очуван. Такође, оно што је аутор запазио током скидања слоја земље са натписа, јесте наранџасти пигмент који се појавио испод одређених слова и украса. На основу тога, аутор износи могућност да су слова на овом споменику првобитно била обојена бојом ради лакшег читања и због естетских разлога. На то размишљање наводи

и слика једног од надгробника који нема натписа на себи, већ само крст и на коме се назире црвенкаста боја.

Натпис на овом споменику гласи:

1880 октов |2| риа 26 ден |3| трлик |4| о Кост |5| инџ

1880 октоб |2| ра 26-ти дан |3| Трлик |4| о⁴ Костин

Напомене

¹ О прошлости насеља видети следећу литературу: [Видосава Николић-Стојанчевић, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878. године, Лесковац 1975, 99; Ј. В. Јовановић, Лесковачко поље и Бабичка гора - историјско-привредна и етнографско-социолошка истраживања, Лесковац, 1979]. Захваљујем доценту Владимир Алексићу на помоћи приликом израде овог прилога.

² Читање реконструисано на основу исте речи из наредног натписа.

³ Прво слово речи реконструисано, али као што се јасно види, цео интерпретација последња два реда је натегнута.

⁴ Ако се ради о личном имену, није јасно како је оно заиста гласило.

Summary

THE GRAVE INSCRIPTIONS FROM THE VILLAGE OF MANOJLOVCE

The topic of this paper is the group of seven grave stones from the 19th century from the village cemetery in the village Manojlovce nearby Leskovac. The majority of the grave stones have the inscriptions. Some of them have the inscriptions, but some of them could not be read completely. Those grave stones, as far as we know, have not been the subject of the scientific analysis.

Александра Фостиков
Историјски институт, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

СПОМЕНИ – НАДГРОБНИЦИ КРАЈПУТАШИ У БРАТЉЕВУ*

Апстракт: У раду је пажња посвећена надгробницима, познатим у новије време и као крајпуташи, насталим почетком 20. века. Овом приликом обрађена је група од 14 комада секундарно смештених у Братљево (Ивањица, Србија), којој је придружен и један усамљен примерак из непосредне околине, са локације Окрајак (Бутково) који још увек стоји поред пута.

Кључне речи: натписи, споменици, меморије, крајпуташи, Братљево, Бутково, Ивањица, Србија, 20. век.

Данас се у центру Братљева, у општини Ивањица, налази група од 14 усправних надгробника – *спомена (меморија)*, познатих у новије време под популарним називом *крајпуташи*, који први уводи Бранко Радичевић, средином 20. века.² Мада је термин опште прихваћен, треба имати у виду да је он заправо данас примењен на већу групу споменика, као и да постоји подела унутар исте, која није и најдоследније спроведена. Како се у натписима сами надгробници ипак дефинишу као *спомени*, последњи назив узет је као и основни у приложеном тексту.³ У датом случају у питању су надгробници припадника војске из периода балканских ратова и *Великог*, односно Првог светског рата, постављени поред пута, у знак сећања на страдале, чији су телесни остаци, сахрањени на примарном месту смрти.⁴

Група ових споменика секундарно је лоцирана у Братљево, након њиховог измештања са првобитног места, приликом изградње и проширења локалног пута 1980.⁵ Овом приликом датој групи од 14 комада, придружен је и један усамљен примерак из непосредне околине, са локације Окрајак (Бутково) који још увек стоји поред пута.⁶

Својевремено натписе са истих највећим делом је објавио са појединим празнинама и грешкама Драгутин - Драган М. Радивојевић, који их је приредио у духу модерног језика.⁷ Како том приликом епитафи нису у потпуности рашчитани, нити снимљени појединачно,

овде су поново приређени. У међувремену дошло је и до њихове рестаурације покренуте преко туристичке организације Ивањице. Том приликом речи и ликовне представе су наново обојене према траговима оригиналне боје, те су данас и видљиве скоро у потпуности, мада се већ може приметити и њихово даље страдање, услед изложености временским приликама на отвореном.⁸

Ради будућих повлачења паралела, те уопште даљег проучавања ових споменика, текстови су донети у свим појединостима према оригиналу, уз основно решавање скраћеница. Због бољег прегледа, надгробници су обележени римским бројевима, док су њихове стране обележене арапским бројевима, а по истом принципу фотографије су приложене на крају, у виду табли.⁹ Пошто су ови на језику са почетка 20. века, није било потребе да се и преведу на савремени. Једино су сходно данашњим језичким правилима примењена велика слова. Поједини називи од значаја, који се у овима помињу обрађени су у критичком апарату.

Од 14 комада у групи, њих 12, односно 13 рачунајући и онај са локације Окрајак Бутково, садрже ликовне представе и текст у боји, док су два (I, XIV) од белог камена, са чисто црним натписима. Последња два одликују и другачији облик и стил. Сви су усправни, као и квадратни, Осим два поменута, сви остали су квадратног облика, од белог мермера. У највећем броју у питању су споменици појединој личности, али има и двоструких (IV, X, XI), а

забележени су и вишеструки (VI, IX). Међутим док се на овим двоструким налазе и два лика, вишеструки немају на себи представе војника.

Што се тиче ликовних представа, оне су делом обрађене у литератури. Осим представе војника на предњој страни, како је поменуто лик војника у случају двоструких јавља се и са задње стране. Поменуте представе рађене су према општем обрасцу. Најчешће војник је представљен у униформи, у ставу мирно, са оружијем „*к нози*“. У једној, обично десној руци држи исто, док му се о левом боку налази бодаж. Око саме главе му се налази „плаво поље“ а затим име и презиме у два вертикална реда, десно одоздо на горе и лево одозго ка доле. Линијом плаве боје је уоквирено и цело тело. Лице и руке војника су беле, а као стандардни елементи се јављају, односно изостају бркови у односу на старосну границу. У зависности од индивидуалног случаја исти се јављају и као рањеници (XI-3), а поједини су сходно статусу приказани и са ордењем (IV-3, V-1). На бочним странама налази се често представе лозе која изниче из ћупа са гроздом и белим голубом које исто зобље, те саксија са биљком, а често и обе представе, као и поједини делови натписа, обично изнад биљке. Натписно поље је осим у два надгробника другог типа удубљено, и уоквирено флоралним елементима који при врху прелазе у плави венац унутар ког се углавном налази плави украшени крст или нешто изгледа ређе крст уписан у квадрат (овде: VI-3, XV-3). Флорални елементи посебан одраз налазе у бројним цветовима и листовима различитих боја, који указују на различите врсте биљака, попут ливадског цвећа.¹⁰

И у случају епитафа, такође постоје заједнички елементи, а сем самог термина *сјоме-н(ик)*, јављају се мотив борбе за слободу и отаџбину, те описи врлина војника. У већини случајева наводе се године живота, место порекла, догађај, обично битка односно место где је погинуо или преминуо, а исти садрже некада и тада познате стихове. Такође доносе и детаље из живота појединих личности, па помињу вереницу „занавек заборављену“ (XV-3), тешку болест – тифус (VI-3). На крају се налази попис оних који су учествовали у његовом подизању. Иако спискови лица де-

љују некада монотono, исти су извор како за проучавање личних имена, тако и назива за сроднике. Такође делови самих натписа исписивани су различитим бојама. Писмо и језик натписа делом припадају старијем превуковском говору, а речи су често спајане и раздвојане у складу са простором.¹¹

I Спомен Добросава Ђурчића

Усправан, на постољу, ка врху троугласт,¹² украшен крстом на врху, који је са доње стране оивичен отвореним венцом. Такође након прве речи – спомен, налази се мотив крста у форми флоралног елемента.

I – 1 Спомен |2| Добросава |3| Ђурчића |4| из Ровина |5| војника 4ог |6| пеш[адиског]: пука, |7| П.ог позива |8| поживи 42. г[одине].

|8| Који даде |9| свој живот |10| за отаџбину |11|⟨.....⟩(св)ој |12|⟨.....⟩¹⁵

I – 2 болни|2|ци (у нивоу 12 реда, гледано са предње стране)

II Спомен Михаила Б. Лазовића

Усправан у облику квадратног стуба, димензија 174x36x19 cm,¹⁶ са такозваном *кајом* (покривком) на врху из новијег времена, на предњој страни ликовна представа војника са пушком. Десно и лево од главе стоји усправни натпис, који садржи име (десно, одоздо на горе) и презиме (лево, одозго ка доле) војника, исписан црвеном бојом (II-1). На левој страни од војника налази се представа лозе са голубом (II-2), а на задњој испод крста и венца, у натписном пољу налази се први део натписа у 24 реда, а затим се испод у новом натписном пољу налази још 5 редова (р. 25-29), који нису ничим оивичени. Оба натписна поља су удубљена (II-3). Натпис се затим наставља на десној страни од војника, у још 34 реда (р. 30-63). Бочни натпис је без украса. (II-4).

II – 1 десно: Михаило лево: Лазовић

II – 3 У |2| даљини на |3| мукама не|4|ће српско |5| цвеће нићи |6| поручите |7| мојој деци |8| ја им нећу |9| никад стићи|10| Михаило |11| Б. Лазовић |12| из Братљева |13| војник I. че|14|те I. бат[аљона] 4. |15| п.[от] пука II. |16| позива, кои |17| поживи 34. г[одине]. |18| као частан |19| и умиљат |20| човек. Уча|21|тово у бор|22|бама турс|23|ки дугарски|24| и свеско-

ме [25] рату¹⁹ а [26] погибе 14. [27] јула 1914 г[одине].20 [28] као херој [29] борац на

II – 4 [30] Вишегр[31]аду од [32] прокле- [33]тог Гер[34]мана [35] за спас [36] вере ми- [37]ле ота[38]џбине [39]Словену

[40] Спомен [41] сподиго[42]ше му [43] син Ма[44]ријан, [45] браћа [46] наредн[47]ик Неде- [48]љко и [49] Милош [50] братуче[51]ди п[от]. пор[52]учник [53] Петар [54] Љубо Сл[55]ав- ко Жа[56]рко ујна [57] Станојка [58] снаје [59] Андра [60] Милица и [61] Мара и [62] синовца [63] Наста.

III Спомен Десимира Нешовића

Усправан у облику стуба, димензија 148x34x18 cm,²¹ такође са капом из новијег времена. У односу на број II, чини се да су ликовне представе рад другог, нешто лошијег мајстора. На предњој страни су лик војника са пушком и натпис са именом и презименом (III-1), на левој ликовна представа голуба како зобље грозд на врху лозице (III-2). На задњој налази се испод крста и венца удубљено натписно поље, са натписом у 25 редова (1-25), уоквирено флоралним украсом (III-3). На десној бочној страни, исписан је остатак натписа у пет редова (26-30), а испод се налази се представа саксије биљком (III-4). У односу на бр. II, примећује се и разлика у писању текста, па се у овом случају на неколико места, мада недоследно налази и знак =, коришћен да означи поделу речи у случају преноса њеног краја у следећи ред.

III-1 десно: Десимир лево: Нешовић

III-3 Једини [2] син тужн[3]ог22 оца и [4] мајке пиш[5]те и жале [6] свог једина23 [7] Десими- ра [8] Нешовића [9] из Глеђице24 [10] војник ста[11]лног кадра [12] нај лепшег[13] цвета од [14] 20 лета25 [15] укиде га [16] ратна кле[17]та са овог [18] света поги[19]бе 1914 год[ине] [20] бог даг<а> [21] прости спо[22]мен споди- [23]жу26 за на [24] век тужни [25] отац

III-4 [26] Љубисав [27] мајка [28] Марица [29] и задруга27 [30] куће.

IV Спомен браће Маричића, Боже и Милете

Такође у облику стуба, усправан и покривеном капом из новијег времена, димензија 150x32x17cm.²⁸ Надгробник припада типу двоструких споменика, са два лика, па садржи

и ликовне представе два брата војника, налик претходним примерцима. Са предње стране налази се Божо Маричић, са задње брат му Милета. Лик Боже представљен је као и лик његовог брата, према истом калупу, као и остали, са именима око главе. (IV-1, 3). На две бочне стране налазе се натписи са украшеним крстом и венцем, плаве боје са жуто белим ситним цветовима, лево посвећен Божи и десно Милети (IV-2, 4). Натпис почиње на десној бочној страни (IV-4, р. 1-25), а завршава се на левој (IV-2, р. 26-57). Иза редних бројева и римских и арапских, као и у скраћеницама, користи се тачка.

IV-1 десно: Божо лево: Маричић

IV-3 десно: Милета лево: Маричић

IV-4 Ево [2] споменика [3] дичних во[4]јни- ка пал[5]их бораца [6] за народ[7]на права [8] Божо [9] Маричи[10]ћа из Бр[11]атљева, [12] војник-ка[13]дровац29 I.30 ч.[ете] [14] I. бат. [аљона] II.31 п.[от] [15] пука који [16] пожи- ви 23 [17] год.[ине] а пог[18]ибе за срп[19]ску слобо[20]ду од неп[21]ријатеља [22] на поло- ж[23]ају Кајм[24]акчалану [25] 1916 год[ине]

IV-2 [26] и [27] Мил<ет>а [28] Маричић [29] војник 3. [30] I ба<т>ал[31]ијона 4. п.[от] [32] пука, а [33] погибе за [34] српску слоб[35]оду у св[36]ојој млад[37]ости 26 год[ина] [38] на по- ложа[39]ју Крстацу³² [40] од Аустро-[41]нема- ца [42] 1914 год.[ине]

[43] Бог да им [44] душу про[45]сти.

[47] Спомен [48] сподигоше [49] им ожало- [50]шћени род[51]итељи [52] отац [53] Милен- ко [54] мајка Ста[55]нојла и [56] брат [57] Ити- комир.³³

V Спомен Добросав Радојичића

Такође, као и претходни усправан, у облику стуба, са новијом капом, димензија 143x32x17cm,³⁴ са ликом војника на предњој страни, и именом око главе (V-1). На левој страни, биљка која излази из ћупа, (V-2), а на десној представа лозице са белим голубом (V-4). На полеђини натпис у 29 редова, у удубљеном пољу, оивиченом на врху са крстом и венцем (V-3). Као што је у односу на претходне и представа лозе на другој бочној страни, тако су и име и презиме дати са променом места. Иза година писаних арапским цифрама нала-

зи се тачка. Сама изведба представе, лозица, па и натписа, је далеко лошијег квалитета него претходни, а сам натпис је испрекидан дељењем речи на великом броју места. Не наводи се ни место порекла.

V-1 десно: Радојичић лево: Добросав

V-3 Спом[2]ен [3] Добро[4]сава [5] Радојич[6]ика [7] бив[шег] војн[8]ика I чета [9] I батаљон [10] II³⁵ пук II [11] позив он [12] је рађе [13]н од Буг[14]ара на Со[15]лунском [16] фронту и [17] умро у [18] Бизерту³⁶ [19] Африка [20] 22 новем[21]бра 1916. [22] год[ини] у сво[23]јој 46. год[ини] [24] бог да га [25] прости о[26]вај спомен [27] диже му [28] жена Маг[29]да

VI Спомен Милосављевића, оца Милисава М. и браће: Милоша, Радомира и Драгољуба

За разлику од претходних, са изузетком првог мермерног, овај споменик, димензија 147x34x16 цм,³⁷ нема представу војника, већ се текст простире преко три стране (VI-1,3,4) и посвећен је оцу и његовим синовима. На бочној страни лево приказана је уобичајна представа лозице, са белим голубом (VI-2). На предњој страни налази се удубљено натписно поље, са првих 26 редова уоквирено флоралним елементима, са плавим крстом и венцем (VI-1, р.1-26). Текст се затим наставља у још 24 реда у удубљеном натписном пољу на задњој страни, уоквиреном плавом линијом, која се на врху завршава са две украсне спирале и квадратом са уписаним крстом и четири листа у сваком пољу по један, такође плаве боје (VI-3, р. 27-50). Последњих 12 редова натписа налази се на десној бочној страни без икаквог украса (VI-4, р.51-62).

VI-1 Спомен [2] Милисава [3] М [4] Милосављ[5]евића из Ро[6]вина који [7] заједнички [8] међу својим [9] синовима [10] падоше на [11] олтару своје [12] отаџбине, до[13]рећи се за [14] крс часни и [15] слободу зла[16]тну. И [17] синови му [18] Милош који [19] погибе на Ка[20]јмакчалану [21] од не браће [22] Бугара 13 се[23]птембра 1916 [24] год.[ине]

[25] Радомир [26] који³⁸

VI-3 [27] погибе 14 ок[28]тобра 1915 [29] год. [ине] у борби [30] с непријат[31]ељем на по[32]ложају Пож[33]аревцу

[34] И [35] Драгољуб [36] који је умро [37] 3 јануара [38] 1915 год.[ине] у Шт[39]ипу од тешке [40] болести тиву[41]са. Сви четв[42]орица падош[43] као херои на [44] бранику сво[45]је отаџбине [46] Бог да им ду[47]шу прости. [48] Спомен поди[49]гоше

[50] Лука син³⁹

VI-4 [51] Оцу и [52] браћи, [53] Илинка [54] суп.[руга] мужу [55] мајка, си[56]новима, [57] Светомир [58] унук [59] ђеду и [60] синовац [61] стричев[62]има.

VII Спомен Вука Јекића

Надгробник је усправан, у облику стуба, као и претходни, као и са новијом капом и ликом војника на предњој страни, чије је име исписано дворедно око његове главе. Димензија 140x34x16 цм.⁴⁰ У односу на претходне представе војника, са пушком у десној руци и ставу „к нози“, у овом случају се са леве стране налази сабља у црвеним корицама и са црвеним рукохватом, закачена за појас, украшена златним елементима. (VII-1). На задњој страни налази се натпис у 27 редова у натписном удубљеном пољу, такође као и у другим случајевима уоквиреном флоралним елементима (VII-3). На бочним странама налазе се додатне ликовне представе, лево лозица у ћупу, са белим голубом (VII-2), десно биљка у жутој саксији (VII-4).

VII-1 десно: Вук лево: Јекић

VII-3 Спомен [2] Вук [3] Јекић [4] из села [5] Ровина [6] погинуо [7] 1.⁴¹ октом[8]бра 1915 [9] год[ине] у бор[10]би са Буг[11]арима [12] као наре[13]дник [14] рођен.⁴² 6 [15] децембр[16]а 1889 год[ине] [17] живео [18] 26 год[ина] [19] бог да му [20] душу про[21]сти. Овај [22] спомен [23] подиже [24] ожалош[25]ћена [26] мајка [27] Марта.⁴³

VIII Спомен Миленка Ђуровића

Споменик је усправан, у облику правоугаоног стуба, са такође новом капом, димензија 150x17x16 цм.⁴⁴ Као и на већини до сада описаних и овде се на предњој страни налази лик војника, са пушком, бодежом и двоструким натписом са именом и презименом (VIII-1), на левој лозица са голубом (VIII-2), на десној биљка у саксији (VIII-4). На задњој страни у

уоквиреном и удубљеном натписном пољу, испод плавог крста и венца, налази се натпис у 25 редова (VIII-3).

VIII-1 десно: Миленко лево: Ђуровић

VIII-3 Спомен |2| Миленко |3| Ђуровић |4| вој[ник] I чете |5| II бат.[аљона] 4 пук⁴⁵ |6| II позив. |7| Умро 20. јан|8|уара у вар|9|оши⁴⁶. |10| Сиддиаб|11|дар⁴⁷ у Фра|12|нцуској |13| у својих 40 г.[одина] |14| борећи се за⁴⁸ |15| слободу сво|16|је отаџбине |17| овај спомен |18| подиже му |19| супруга |20| Вукосава |21| и брат⁴⁹ |22| Вељко и |23| синови |24| Страјин и |25| Богољуб.⁵⁰

IX Спомен браће Остојића, Милутина и Радојица

Споменик са новијом капом, у облику правоугаоног стуба, димензија 148x36x24 цм,⁵¹ са два лика војника и њиховим именима, на предњој (IX-1) и задњој страни (IX-3), као и лозицом са голубом на левој (IX-2). За разлику од осталих, овде се натпис, изведен у 32 реда, налази само на бочној десној страни, не постоји никакво натписно удубљено поље, а крст унутар венца је приказан у основном простом облику без украса (IX-3).

IX-1 десно: Милутин лево: Остојић

IX-3 десно: Радојица лево: Остојић

IX-3 Браћа |2| Остојићи |3| војници 4 |4| пука оба |5| Радојица |6| у 24 год[ини] |7| погине у |8| Албани (!)⁵² 13^{ор} |9| 8⁵³ 1915 год[ине] |10| Милутин |11| у свои 46 г.[одина] |12| погине⁵⁴ на |13| Кајмачал|14|ану 13/18^{ор} (!)⁵⁵ 9^{ор} |15| 1916 год.[ине] |16| учасова|17|ли су у сви|18|ма ратов|19|има бори|20|ли се за |21| отаџбину |22| бог да им |23| душе про|24|сти спомен⁵⁶ |25| подижу |26| браћа Мил|27|ош Божид|28|ар супруга |29| Ђулка син|30|овци Миј|31|ко⁵⁷ и Мила|32|дин

X Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка

Споменик је димензија 130x36x16 цм и као и претходни у облику је стуба и има капу из новијег времена.⁵⁸ Мада се на њему налази само један лик војника чије је име исписано црном бојом (X-1), у питању је двоструки споменик, како се види из два натписа, који су посвећени Станку и његовом оцу Марку.

Натпис има укупно 50 редова, од чега се последњих седам редова из првог натписа налази на бочној страни (X-4), која је украшена и ликовном предтавом биљке, док се на задњој страни налазе први део првог натписа и други натпис у целини у удубљеном и уооквиреном натписном пољу, испод плавог крста и венца (X-3). Са леве бочне стране налази се типична представа лозе са белим голубом (X-2).

X-1 десно: Станко лево: М Бојовић

X-3 Спомен |2| Станка |3| Бојовића |4| војника 1. |5| чете I батаљ|6|она II59 п.[от] пук |7| умро у Штип|8|у60 23. 12ог. 1913 |9| год[ине] остави |10| своје миле |11| родитеље да |11| за њим до|13|века сестре |14| тугују забли|15|ста се као рос|16|а. покоси га |17| смртна коса |18| смдбина61 те уз|19|е млада про|20|паде нам на|21|да62 Спомен |21| Марка |23| из села |24| Глеђице |25| војни63 пожи|26|ви 55 год[ине] поги|27|бе 1915 год[ине] |28| у64 оступању он |29| би часан дом|30|аћин |31| поштен |32| остави своје |33| да га жале |34| спомен |35| подиже |36| супру<г>a |37| Радојка кћи |38| Тијана Ива|39|на Стеван|40|ија и Ста|41|ја

X-4⁶⁵ |42| мајка |43| Радојка |44| сестре |45| Тијана |46| Ивана |47| Стеван|48|ија и |49| Стан|50|ија

XI Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.

Спомен је димензија 150x36x27 цм, у облику ступа и са новом капом.⁶⁶ Двострук је и са два лика, на предњој и задњој страни, поред чијих ликова су исписана и имена. Оно што представља занимљивост између осталог је и ликован представа другог војника, који је представљен као рањеник, са повређеном руком. (XI -1, уп. XI -3). Овде натпис од укупно 77 редова, почиње са десне стране (XI -4), па се наставља на левој бочној страни (XI -2) и обе стране су украшене само са плавим венцем и крстом. На месту где је споменик повезан малтером данас се не виде више речи.

XI -1 десно: Миљко В. лево: Кривокућа

XI- 3 десно: Вукоман Б. лево: Кривокућа

XI- 4 Ево |2| споменика |3| <дичних војника |4| палих |5| δ>⁶⁷ ораца |6| за народно |7| право |8| Миљко .В. |9| Кривоку|10|ћа из Бра|11|тљева, вој|12|ник 4^{ор} пеш.[адиског] |13| пука I^{ор} по-

|14|жива. Пожи|15|ви 28. год.[ина] |16| а погиде за |17| <с>рпску сл|18|<о>боду од |19| <Б>угара код |20| <Ш>типа 17^{ор} |21| јуна 1914 г.[одине] |22| и |23| синовцу му |24| Вукоман, |25| а син Бојов |26| који⁶⁸

XI- 2 |27| поживи 22 |28| год.[ине] а умре |29| у Суботици |30| као војник |31| кадровач |32| <железнич>|33|ке <че>те 2<6> |34| деце<мбра> |35| 1920⁶⁹ г<од>[ине]. |36| Бог да им |37| душу прос|38|ти. |39| Овај спом|40|ен подиго|41|ше им сино|42|вцу-уну|43|ку Лука |44| брату-си|45|ну Бојо др|46|ату-синов|47|цу Љубо |48| Божо Драги|49|ша.(!)⁷⁰ сину-|50|унуку Син|51|ђа деверу-|52|синовцу Ст|53|аница деве|54|ру-сину |55| Станија |56| оцу-брату |77| Бошко.

XII Споменик Љубисава Радоичића

Споменик је као и остали под новом капом, у облику стуба и димензија 125x36x19 цм.⁷¹ На предњој страни стоји лик војника, а његово име исписано је нарнџастом бојом (XII-1). Први део натписа од укупно 30 редова се налази на задњој страни у натписном удубљеном и уоквиреном пољу, испод плавог венца и крста (XII-2), док се крај налази на бочној страни изнад ликовне представе биљке у саксији(XII-4). На бочној левој страни налази се представа лозе са голубом (XII-2).

XII-1 десно: Љубисав лево: Радоичић

XII-3 Спомен |2| Љубисава |3| Радоичића |4| из Ровина, кои |5| поживи 33 Год.[ине](!)⁷² |6| А као поднаре|7|дник I чет I^{ор} |8| бат.[аљона] I^{ор} поз.[ива]⁷³ II |9| пука Дрин.[ске] ди|10|визије. кои је |11| учествовао у р|12|ату против Ау|13|стро-Немаца |14| и Бугара од 912 |15| па до 915 год.[ине] а |16| рањен на Сви|17|рачкој карау|18|ли 7 новембра |18| а умро у болни-|19|ци у Приштини |20| 19⁷⁴ новембра |21| 1915 год.[ине] |22| Бог да му |23| душу |24| прости.⁷⁵

XII-4 |25| Спомен подиго|26|ше му от|27|ац Радо|28|сав браћа |29| Борислав и |30| Тијосав.

XIII Спомен Миљка Јеротијевића

Као и већина осталих и овај је исто правоугаоног облика стуба, димензија 125x37x22 цм,⁷⁶ са капом из новијег времена и ликом војника са пушком и бодежом. За разлику од већине, овде је за име и презиме уместо црвене коришћена наранџаста боја (XIII-1), а на

задњој страни, изнад налази се удубљено и уоквирено натписно поље са натписом у 26 редова. Међутим док се углавном, бар судећи по овде размотреним натписима и споменицима.

XIII-1 десно: Миљко лево: Јеротијевић

XIII-3 Спомен |2| Микаила⁷⁷ |3| Јеротије-|4|вића под|5|наредника |6| чете I^{вс} I^{ор} |7| батаљона |8| 4. пука |9| кои поживи |10| 28 год.[ина] а по|11|гибе на Ма|12|чковом кам|13|ену⁷⁸ |14| 1914. Год.[ине] (!)⁷⁹ |15| бранећи |16| своју отац|17|бину и сло|18|боду⁸⁰ српс|19|ку. Спомен |20| овај подиго|21|ше му отац |22| Периша мај|23|ка Риста |24| жена Мили|25|ца и син Ми|26|лодраг.

XIV Спомен Рајка Бојовића

И последњи у низу у групи релоцираној у центар Братљева, као и први (I), од белог је мермера и са црним натписом само са предње стране, без лика војника, а као једини украс истиче се урезана представа на постољу. На врху, који се такође као и први завршава троуглом, налази се прост крст без украса, испод ког почиње текст у 13 редова (XIV-1). Димензија је 161x30x12 cm.⁸¹

XIV-1 Рајко |2| Бојовић |3| из Глеђице |4| погинуо у |5| рату 1914 го[дине]

|6| Спомен му |7| подижу кћи |8| Радованка |9| зет Драгомир |10| унук Милутин |11| и унуке |12| Милица |13| и Мирјана.

XV Спомен Алексе Марића

На последњем месту овом приликом нашао се надгробник из непосредне близине Братљева, са локације Окрајак - Бутково,⁸² који усамљен стоји очигледно на оригиналној локацији са десне стране пута ка Братљеву. Као и претходни осликани примерци у облику је правоугаоног усправног стуба, са капом из новијег времена. На предњој страни налази се уоквирено удубљено натписно поље, са исписаних првих 20 (XV-1, р. 1-20), изнад ког и плави венац и унутар истог крст (XV-1).⁸³ Натпис се затим наставља на задњој страни, такође у удубљеном и уоквиреном натписном пољу, која се такође спаја при врху, у крст уписан у квадрат, са четири листа, по једним у сваком пољу, окренутим врховима ка спољним уговима (XV-3, р. 21- 44). За разлику од

претходних, на овом натпису коришћен је други сет боја, па се јављају и розе, као и наранџаста или светлољубичаста слова, те тамнија скоро маринско плава са примесом зелене, док изостаје светлија зелена сем на позици на бочној страни, приказаном на уобичајни начин са голубом окренутим, како кљује плаво грожђе (XV-2).

XV-1 Спомен |2| Алекси |3| Марићу |4| трубачу |5| Пог пука |6| Јог84 позива |7| из Буткова |8| наш нигда |9| не забора|10|вљени |11| брат који |12| свечано |13| бранећи |14| краља и от|15|аџбину из|16|ненада од |17| не браће |18| Бугара пог|19|иде 17ог ју|20|на 1913 год. [ине]

XV-3 |21| у Овчем |22| пољу где је |23| и сахрањен. |24| У 26ој години |25| ком оста |26| девојка ис|27|прошена за |28| навек забор|29|рављена |30| ми фамили|31|ја за навек |32| да оплакује|33|мо Алексу у |34| даљини гле|35|дајући овај |36| жалосни спо|37|мен који га |38| подижу из дл|39|агодарности |40| браћа Мика|41|ило Војин, |42| синовци Дра|43|гољуб и Бого|44|љуб

Напомене

* Рад је настао у оквиру пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): њихови политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029), и *Насеља и сџановништво српских земаља у њиховом средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

² Р. Николић, *Камена књижа њедрака : о највишим са надгробних споменика зајадне Србије*, Чачак : Народни музеј, Чачак, 2018² (допуњено издање), 11. За назив спомен, меморија, мраморје вид. и А. Фостиков, *Мраморници из Жиче – каменари или традиционални спомен обележја?*, Црквене студије 16 (2018) (у штампи).

³ Д. Трбојевић, *Крајпуташи у урбаним срединама : анализа сакралне и профане природе савремених крајпуташа са акценцијом на њиховој комуникацији*, ГЕМ 75 (2011) 131-133. О проблематици примене нових назива уопште и: Е. Зечевић, *О њојмо сјећањак*, Гласник САД 17 (2001) 143-152.

⁴ О тој групи споменика војницима, као и називима ових ратова у епитафима и разноврсности натписа: Р. Николић, *Камена књижа*, 153-167 и даље. О настанку и функцији и: Драшко Б. Живковић *Социо-историјски услови настанка и функције војничких споменика крајпуташа у српској традиционалној култури*, Војно дело, Год. LXX, бр. 5 (2018) 401-413.

⁵ Драгутин - Драган М. Радивојевић, *Камена казивања рајника : моравички крајпуташи*, Ивањица –Чачак, 1995, 18 (даље цитирано као: *Камена казивања*).

⁶ Бутково је заселак насеља Косовице у општини Ивањица. *Месна заједница Брајљево*, „Званична презентација Општине Ивањица”, онлине: <http://ivanjica.gov.rs/mesna-zajednica-bratljevo/> <http://media.ivanjica.gov.rs/2016/07/bratljevo.jpg> (10.10.2018).

⁷ *Камена казивања*, 13. Како услед модернизовања текста од стране аутора постоје значајне разлике у односу на оригинал, исте нису навођене како текст не би био оптерећен. У обзир су узете само важније грешке или испусти на које је скренута пажња у критичком апарату.

⁸ *Ивањица: Обнова „камених књижа њедрака”*, Тањуг, Вечерње новости, онлине издање: 13. април 2013. 19:00 (<http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0.489.html:429237-Ivanjica-Obnova-quotkamernih-knjiga-predakaquot>). *Пројекат заштити и презентације споменика крајпуташа у Ивањичком крају* није прихваћен од стране Министарства културе и информисања: *Решење од 03.05. 2018*, 8 (<http://www.kultura.gov.rs/docs/konkursi/99969306788310417678/%D0%A0%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%9A%D0%B5%20%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%92%D0%B5.pdf>) (15. 11. 2018.)

⁹ Тако: I – 1 (предња страна); I – 2 (лева страна); I – 3 (десна страна) I – 4 (задња страна).

¹⁰ Вид. н. 3. Мада су ликовни елементи често спомињани исти би требали у будуће да буду и детаљније анализирани, посебно због симболике коју баштине. Како су у највећем броју представе сличне, у раду је указано само на евентуалне разлике.

¹¹ Вид. н. 3, као и приложене натписе и фотографије ниже. О симболици боја између осталог и: М. Ивић, *Плава боја као лингвистички проблем*, Јужнословенски филолог, Београд, 50, 1994, 99-116; *Кодови словенских култура* 6, Београд, 2001, passim; Р. Николић, *Камена књижа њедрака*, passim.

¹² *Камена казивања*, 22 бр. 21.

¹³ Насеље Ровине, припада МЗ Братљево, Ивањица. *Месна заједница Брајљево*, <http://ivanjica.gov.rs/mesna-zajednica-bratljevo/> (15. 10. 2018). Пошто се исте топографске одреднице јављају на више места, након првог помена више нису додатно решаване. Такође важније и опште познате географске одреднице нису појашњаване.

¹⁴ Војска се састојала из три позива, у односу на доба живота и улоге: I (од 21 до 31 године), II (од 31 до 37) и III (од 37 до 45). Детаљније о попуњавању војске и унутрашњој подели исте: Д. Шаренац, *Тој, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914 – 2009*, Београд, 2014, 119- 120, и даље.

¹⁵ Доњи део натписног поља је уништен, тако да није познат његов крај.

¹⁶ *Камена казивања*, 22 бр. 22.

- ¹⁷ Како би била примењена бела боја у приређеним натписима, коришћена је црна позадина.
- ¹⁸ У питању је део стихова, из дела *Крфски епиграф*, В. Станимировића, који је коришћен на надгробницима ове врсте, па некада и делом измењен, уп. Р. Николић, *Камена књиџа*, 119.
- ¹⁹ Вид. н. 3.
- ²⁰ Натписи су датирани према старом јулијанском календару.
- ²¹ *Камена казивања*, 23 бр. 23.
- ²² Реч подељена знаком = ради преноса наставка у следећи ред: тужн=ог.
- ²³ У лигатури **ин**.
- ²⁴ Насеље Глеђица, припада МЗ Братљево, Ивањица. *Месна заједница Брајљево*.
- ²⁵ Мисли се на редовно служење са 20. година. Д. Шаренац, *Топ, војник и сећање*, 119.
- ²⁶ Реч подељена знаком =: споди=жу
- ²⁷ Р. Николић, *Камена књиџа*, 133.
- ²⁸ *Камена казивања*, 20 бр. 13.
- ²⁹ Овде вероватно што и стални кадар.
- ³⁰ Изгледа као арапско један.
- ³¹ У *Камена казивања* прочитано као римски IV, у питању је вероватније римско II.
- ³² Крстац изнад Пожеге.
- ³³ Баш тако написано.
- ³⁴ *Камена казивања*, 20 бр. 14.
- ³⁵ У *Камена казивања* рашчитано као: IV
- ³⁶ Бизерта, Тунис.
- ³⁷ *Камена казивања*, 20-21 бр. 15.
- ³⁸ На крају знак %, са којим опет почиње наставак текста на бочној страни (%).
- ³⁹ На крају знак %, са којим опет почиње наставак текста на бочној страни (%).
- ⁴⁰ *Камена казивања*, 21 бр. 16.
- ⁴¹ Дан није уписан у *Камена казивања*, 21 бр. 16.
- ⁴² Тачка вероватно грешком пре броја.
- ⁴³ *Радош, жена...мајка у Камена казивања*, 21 бр. 16, можда грешком из неког другог натписа, пошто овде нема основе за такав текст.
- ⁴⁴ У *Камена казивања*, 21 бр. 17, вероватно грешком 17 уместо 37 цм.
- ⁴⁵ IV љука у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁴⁶ Реч подељена цртицом: -
- ⁴⁷ Сиоциадор у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁴⁸ Златном бојом исписано.
- ⁴⁹ Отац у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁵⁰ Знак %.
- ⁵¹ *Камена казивања*, 21 бр. 18
- ⁵² Алони у *Камена казивања*, 21 бр. 18.
- ⁵³ У *Камена казивања*, датум 12-ти. *Камена казивања*, 21 бр. 18. Према садашњем изгледу као да је у питању број 8, али на њему се фарба није задржала.
- ⁵⁴ I чете у *Камена*
- ⁵⁵ 10.9.1916. у *Камена казивања*, 21 бр. 18. Према изгледу бројева у питању је или број 3 или број 8.
- ⁵⁶ Лигатура *ме*
- ⁵⁷ у *Камена*, само: Синовац Милан.
- ⁵⁸ *Камена казивања*, 23 бр. 24
- ⁵⁹ IV у *Камена казивања*, 23 бр. 24
- ⁶⁰ ИП - лигатура
- ⁶¹ ИН – лигатура, такође смдбина (!)
- ⁶² Крај првог натписа, који се наставља на бочној страни
- ⁶³ НИ – лигатура, у *Камена казивања*, 23 бр. 24 и који, овде нема
- ⁶⁴ У *Камена казивања*, 23 бр. 24 стоји: свету...мајка Радојка, сестре Тијана, Ивана, Стеванија и Станија - и ту се и завршава издање натписа, па грешком испада да су у питању син Марко и отац Станко.
- ⁶⁵ Наставак првог натписа.
- ⁶⁶ *Камена казивања*, 19 бр. 11.
- ⁶⁷ Данас на датом месту малтер преко текста, тако да је реконструкција истог дата према *Камена казивања*.
- ⁶⁸ *Камена казивања*, 19 бр. 11 - знак %
- ⁶⁹ У *Камена казивања*, 19 бр. 11 стоји : 1926
- ⁷⁰ Тачка грешком?
- ⁷¹ *Камена казивања*, 19-20 бр. 12.
- ⁷² Г велико.
- ⁷³ У *Камена казивања*, 19-20 бр. 12 изостаје: Јог поз.[ива]
- ⁷⁴ У *Камена*: 10
- ⁷⁵ На крају знак %. Иначе села реченица није донета у *Камена*
- ⁷⁶ *Камена казивања*, 22 бр. 20.
- ⁷⁷ У *Камена казивања*, 22 бр. 20.: Миљка
- ⁷⁸ Мачков камен на планини Јагодњи.
- ⁷⁹ Велико Г, мада се обично пише мало у датим примерима.
- ⁸⁰ У *Камена казивања*, 22 бр. 20, овде је крај натписа.
- ⁸¹ *Камена казивања*, 22 бр. 19.
- ⁸² *Камена казивања*, 18 бр. 9, наводи испод овог споменика, као место налаза: Перковићи. Судећи по натпису за откупно место, остаје нејасно да ли је ипак у питању Окрајак. Свакако на територији је Буткова, одакле је и сам трубач, коме је постављен.
- ⁸³ Нажалост предња страна малтене тек рестаурисаног споменика, већ је претрпела штету цртањем црвеним спрејом у боји.
- ⁸⁴ IV пука, а затим за позив коришћена арапска, а у питању је римска цифра, уп. *Камена казивања*, 18 бр. 9.

Summary

In this paper, attention is paid to the memorials from the early 20th century, which are today also well known by name *krajputasi*. On this occasion a group of 14 pieces relocated in Bratljevo (Ivanjica, Serbia), and one lone specimen from a location Okrajak (Butkovo) that still stands next to the road were analyzed. The inscriptions from monuments were redacted for print.

Keywords: epitaphs, monuments, memorials, *krajputasi*, Bratljevo, Butkovo, Ivanjica, Serbia, the 20th century.

Спомен Добросава Ђурчића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Ђурчића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

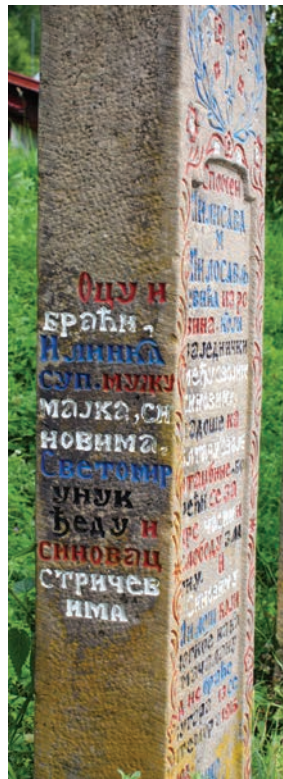
Спомен Милосављевића, оца
Милосава М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Милосављевића, оца
Милосава М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото А. Фостиков

Спомен Милосављевића, оца
Милосава М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Милосављевића,
оца Милосава М. и браће:
Милоша, Радомира и
Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка
Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића,
Милутина и Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина
Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
доњи део
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојићића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојићића (доњи део)
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Рајка Бојовића
Фото А. Фостиков

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић

ЗАПИСИ/SCRIPTURES

Презвитер Владимир Јовановић
Јошаничка Бања
vlado.jovanovic@gmail.com

ЗАПИСИ НА ЈЕВАНЂЕЉУ ИЗ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У ЈОШАНИЧКОЈ БАЊИ

Апстракт: Тема овог рада је Јеванђеље штампано у Москви 1863. године на рускословенском тексту, које се данас налази у библиотеци Цркве успења Пресвете Богородице у Јошаничкој Бањи. Неколико записа који се у њему појављују исписани су само на форзецима књиге. На предњем форзецу налазе се два записа, од којих је други веома значајан јер нам пружа увид у то како је и у које време књига доспела у Јошаничку Бању. На задњем форзецу Јеванђеља очуван је нешто дужи запис, који представља сведочанство о настанку и освећењу саме цркве. У свим записима уочена је правописна недоследност, односно меша се предвуковски и Вуков правопис.

Кључне речи: Јошаничка Бања, Богородичина црква, Јеванђеље, рукопис, записи, форзец

У парохијској библиотеци Цркве успења Пресвете Богородице у Јошаничкој Бањи, између осталих књига које се сврставају у ретке и старе књиге, налази се једно Јеванђеље из 1863.године, штампано у Синодској типографији у Москви за време владавине цара Александра II Николајевича (1855 – 1881).

Књига је у целини добро очувана са минималним физичким оштећењима која су се, очигледно, јавила због дуготрајне употребе у богослужењима. У том смислу уочљиво је следеће: на кожном повезу утиснути су орнаментисани крст и бордура који су били позлаћени на шта указују приметни трагови позлате орнамената по бордури, али је највећи део те

позлате нестао (сл. 1 и 2). На корицама (дрво пресвучено кожом) постојале су две копче од којих је до данас сачувана једна (сл. 3). Од дру-

Слика 1: Јеванђеље из Богородичине цркве у Јошаничкој Бањи
Figure 1: The Gospel from the Virginchurch in Jošanička Banja
(photo by: Magdalena Selaković)

Слика 2: Јеванђеље из Богородичине цркве у Јошаничкој Бањи
Figure 1: The Gospel from the Virginchurch in Jošanička Banja
(photo by: Magdalena Selaković)

Слика 3: Јеванђеље из Богородичине цркве у Јошаничкој Бањи
Figure 1: The Gospel from the Virginchurch in Jošanička Banja
(photo by: Magdalena Selaković)

гих оштећења на понеким местима видљиве су флексе на папиру. Ипак, оне су незнатне и нимало не ометају читљивост рускословенског текста.

Иако је примарна намена књиге литургијска, не ради се о евангелистари, већ је штиво јеванђеља изнето континуирано као целиовити текст сваког појединачног јеванђеља која су поређана у канонском поретку: Матејево, Марково, Лукино и Јованово. Текст је раздвојен на одељке који прате богослужбену употребу, те стога постоје напомене о перикопама (зачалима). На маргинама су означени стихови (страна до хрбта књиге) и зачала (спољна маргина).

Следећи манир штампаних књига овог типа, који се наслањао на ранију рукописну традицију, почетна страна текста сваког појединачног јеванђеља почиње заставицом у стилу барока (са призвуком ампира или бидермајера) која у медаљону има иконицу иницијалне приче јеванђелског текста. Тако у заглављу Матејевог јеванђеља постоји мало изобраење Божића, код Марка је то крштење Христово, док код Луке и Јована стоје Благовести, односно васкрсење из гроба. Наслови јеванђеља су исписани црвеном бојом стилизованим, сасвим сведеним мајускулом. Исто тако црвени су и иницијали који се појављују у два типа: раскошнији су они на почетку поглавља (флорално орнаментисана правоугаона поља у којима је исписано слово или, пак, од преплета начињено слово без поља), док се само као увећана слова појављују иницијали на почетку зачала. Пропратни текстови (житија јеванђелиста или богослужбена указања типа месецослова, таблица читања и сл.) имају сведеније заставице у заглављима, и слова сличног типа као у јеванђељима само одштампана црном бојом. На крају текста се појављују троугласте вињете.

Једине веће ликовне целине у књизи су четири добро очувана и лепо изведена бакрорезна отиска са ликовима јеванђелиста која се налазе одвојено на почетку сваког јеванђеља.

Сам текст књиге је организован на следећи начин:

У преамбули се по обичају помињу император и чланови његове породице, као и ближи династички сродници, а на крају Свети Синод

који је и благословио штампање ове књиге. Подсетимо се да је то било време коме је Црквом у Русији управљао Свети Синод будући да је патријарашко место укинато још у време Петра Великог, када је црквена управа поверена Синоду (1721. године).¹

Испред сваког јеванђеља се налази исти распоред исагошких и мањих ерминевтичких текстова који су дати ради лакшег сналажења у тексту и његовог разумевања. Пре свега су изложена кратка житија јеванђелиста која су преузимана од ранијих црквених писаца. Матејево житије је узето од Софронија Јерусалимског (+638) Марково житије од Јеронима Стридонског (331 - 420) а од Доротеја Тирског (+361) још једно мало житије Марка, а потом Луке и Јована Богослова.

Испред Матејевог јеванђеља јављају се два садржаја сваког појединачног јеванђеља и то: у првом се износи кратак преглед садржаја сваке појединачне главе јеванђеља, док у другом је то сведеније и више је предметног карактера. Примера ради овај други садржај има напомене где се која прича, поука или догађај налази у јеванђељу које следи са навођењем паралелних места у осталим (нпр. о умножењу хлебова, свадби у Кани Галилејској, о Лазару и сл.). Ова шема је нешто развијенија код синоптичких јеванђеља, док је доста сведена испред Јовановог, свакако због његовог рефлексивног карактера који стоји у другој позицији у односу на наративну историчност синоптичара.

Сваком од јеванђеља претходи предисловије (=преговор) које је узето из ерминевтичког опуса Св. Теофилакта Охридског.²

Испред Матејевог јеванђеља се налазе још и један кратки трактат о православном отачком предању које дефинише канонски став о броју јеванђеља којих је четири и о неповредивости тог броја. Следи кратка молитва која се имала произносити пред свакодневно читање јеванђеља, а потом је дато богослужбено указање о уобичајеном поретку читања одломака јеванђеља кроз годину и то почев од пасхалије па до почетка Васкршњег поста. У овим таблицама перикопе нису груписане по Триодуте су одељци одређени за припремне недеље овог поста (Митара и фарисеја, месопусне и сиропусне) наведени у „мрсном” делу, а оно што се

има читати у време поста дато је у засебном списку. Очекивано, тзв. васкрсна јеванђеља³ су пописана у посебном попису. У вези са овим стоји и минејски распоред читања јеванђеља пописан у месецослову који се налази на крају књиге а чији је каталог светих доста редукован и не даје ни изблиза потпуни списак светих за сваки појединачни дан⁴, али даје потпуно указање на дневну јеванђелску перикопу. Као допуна појављују се и назначени одељци за опште службе: светоме, анђелима, преподобноме и сл., а потом следи исто то само наведено за разне потребе: крштење, венчање, исповест, монашење, приликом поплаве или суше, на сахрани монаха, мирјанина, свештеника, детета и сл.

Текст самих јеванђеља је континуирано дат и, како је напред речено, не ради се о евангелистару. Као природна последица оваквог распореда штива, а имајући у виду да је примарна употреба ове књиге била литургијска, морале су се појавити и рубрике⁵ које се дају на простору фуснота са уобичајеним напоменама како започети читање на оној недељној или празничној литургији за коју је односна перикопа предвиђена што је такође наглашено⁶. Рубрике су, уобичајено, штампане црвеном бојом.

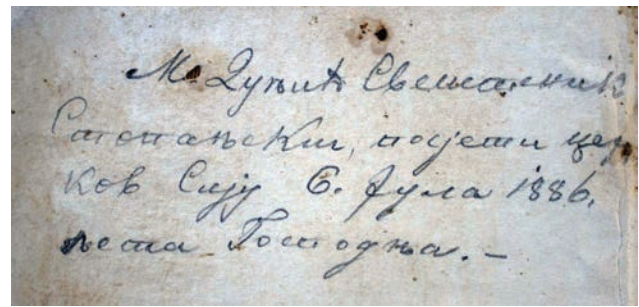
Пагинација је извршена у два дела. Сви текстови који претходе Матејевом јеванђељу имају посебно нумерисане листове⁷, а од почетка поменутог јеванђеља креће посебно нумерисање које потом иде до краја књиге.

Особита вредност ове књиге су записи који се у њој појављују. Њих има неколико и сви су исписани само на форзецима док се кроз књигу не појављују.⁸

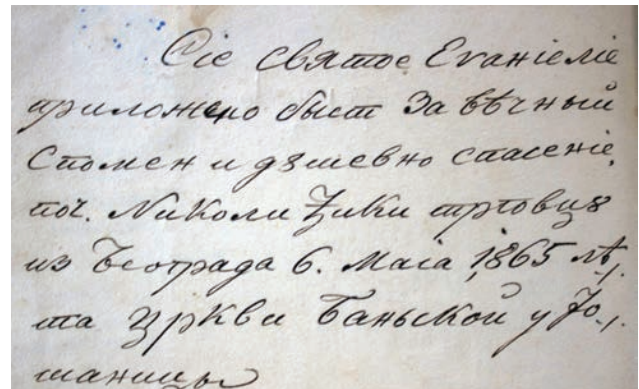
На предњем форзецу постоје два записа. Први је писан графитном оловком и гласи: „М. Дуњић Свештеник Стопањски посјети церков Сију 6. Јула 1886 љета Господња” (сл. 4).

Други запис је драгоцен јер говори о томе како је и када ова књига доспела у Јошаничку Бању: „Сіє святоє Евангеліє приложено быт за вѣчний спомен и дѣшевно спасеніє поч. Николи Ђики трговца из Београда 6. Маја 1865 лаџа Цркви Баньской у Јошаницы” (сл. 5).

Имајући у виду да је садашња Црква у Јошаничкој Бањи сазиђана 1868. године, овај потоњи запис отвара питање, којој цркви у

Слика 4: Запис на предњем форзецу Јеванђеља
Figure 4: Inscription on the forehead of the Gospel
(photo by: Magdalena Selaković)

Слика 5: Запис на предњем форзецу Јеванђеља
Figure 5: Inscription on the forehead of the Gospel
(photo by: Magdalena Selaković)

Јошаничкој Бањи је намењено ово Јеванђеље. Летопис јошаничко-бањске парохије није од помоћи јер се води тек од шездесетих или седамдесетих година прошлог века⁹ и прве информације које се у њему читају су препис записа са краја књиге. У парохијској архиви такође нема података и ми немамо писаног трага који говори о томе да ли је постојала нека црква пре изградње данашње.¹⁰

На задњем форзецу се налази запис који, према подацима које даје, представља највећу драгоценост јер говори о настанку саме цркве: „Спомена ради означава се овде слѣдеће:

1. Цркву ову у Бањи Јошаничкој сасвим из нова подиже народ среза Јошаничког;
2. Неимар Цркве био е Стојан Момчиловић, из старе царевине србске;
3. Црква е започета правити се и свршена е под владом великог владооца србског, Михаила Обреновића трећег, 1868 године
4. Црква ова освећена е данас, 13-га октомбра 1868 године, по благослову Архиепера Ужичког господина Јоаникија, срез Наместника жупског, господина Николе Павловића. При чинодеиствованиу помаше му: госпо-

дин Симо, свештеник Гокчанички, свештеник Трифун Димитријевић из Павлице и местни свештеник, господин Стево Недельковић;

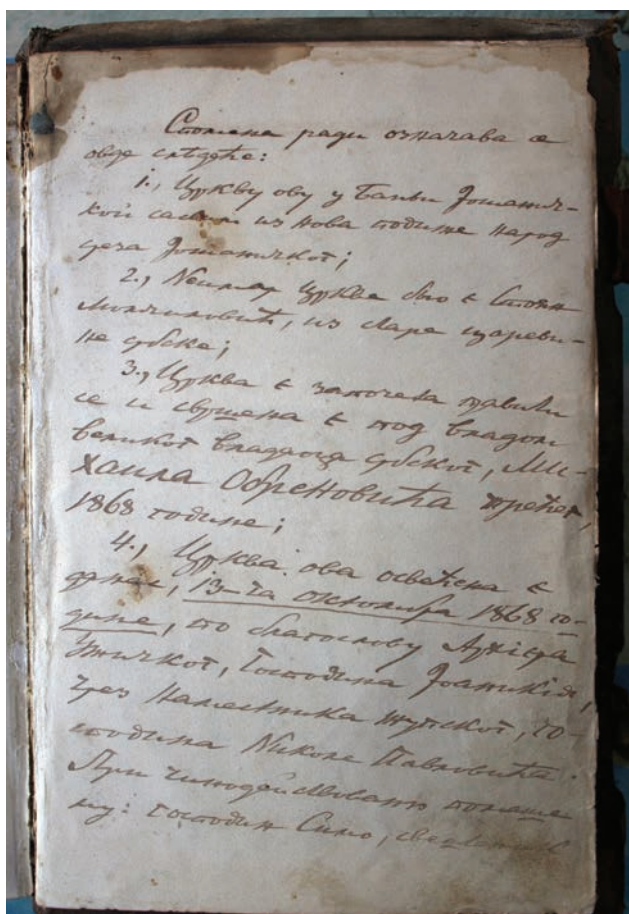
5. Освећенѣ Цркве извршило се под владањем младолѣтног Кнѣза Србског, Милана Обреновића четвртог;

6. У време ово освећенѣ Цркве Банѣске Началник е окружѣ Крушевачког Владимир Васић, родом из Крагујевца, а племеном од Марјановића, из Доброселице поред Увца, у окружю Ужичкоме; Началник пак среза Јошаничког е г. Милутин Вукашиновић, зет трговца Рашића из Смедерева.

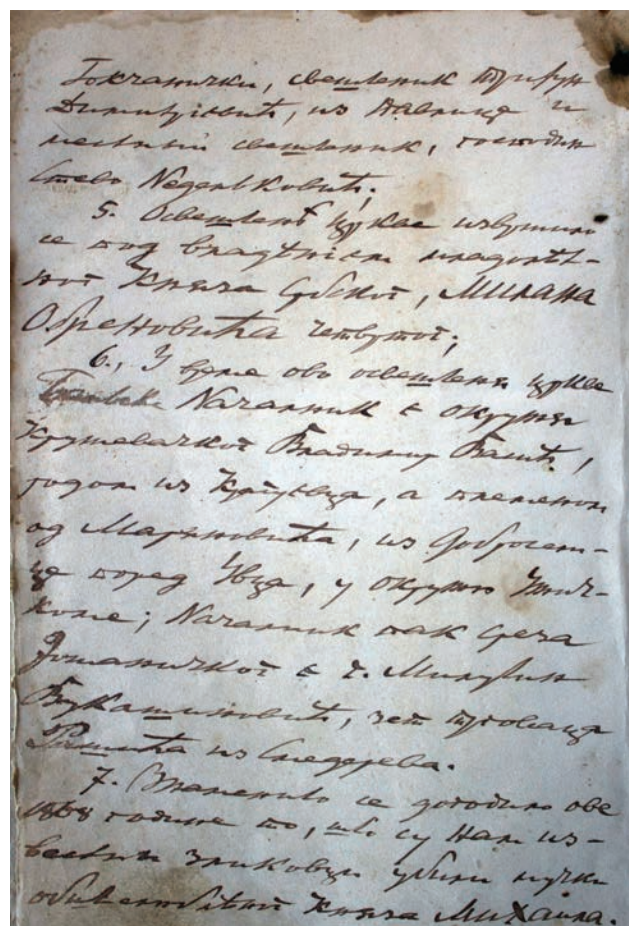
7. Знаменито се догодило ове 1868 године то, што су нам известни зликовци убили мучки обштелюблѣног Кнѣза Михаила.

8. На служби освећеню ове Цркве были су: Началник окружѣ Крушевачког, Влад. Васић, Началник среза Јошаничког Милутин Вукашиновић

Началник среза Јошаничког у покою, Филип Придаковић” (сл. 6, 7 и 8)

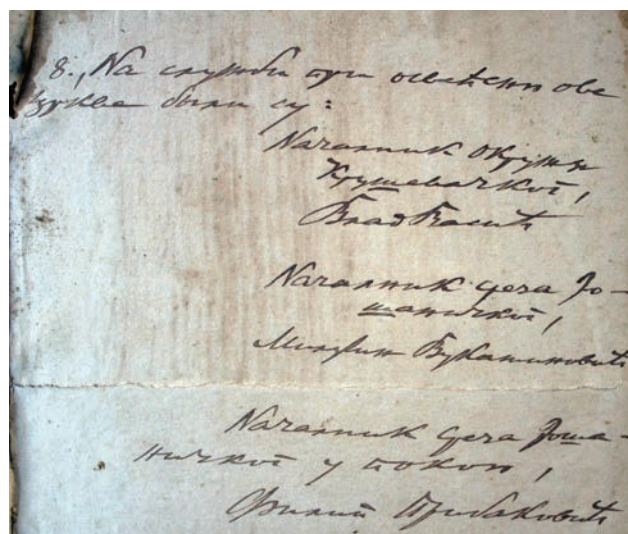

Слика 6: Запис о настанку цркве
Figure 6: Inscription about raising the church (photo by: Magdalena Selaković)

Слика 7: Запис о настанку цркве
Figure 7: Inscription about raising the church (photo by: Magdalena Selaković)

У свим записима види се правописна недоследност¹¹: меша се преддуковски и Вуков правопис, а најдоследнији је онај који сведочи о даровању бањској цркви.

Слика 8: Запис о настанку цркве
Figure 8: Inscription about raising the church (photo by: Magdalena Selaković)

Напомене

- ¹ Укидање патријаршије у Русији треба посматрати у склопу укупних реформи Петра Великог. После смрти патријарха Адријана у октобру 1700. Године, Петар је одуговлачио са попуњавањем патријаршког трона и с тим у вези у прво време је био рјазански митрополит Стефан одређен за мјестобјуститеља патријаршког трона да би, коначно, 1721. године била укинута патријаршија а за управљање Црквом назначен раније установљени Свјатјејши правитељствујушчиј синод, који ће управљати Руском црквом (тзв. Синодални период) све до 1917. године када је васпостављено место патријарха.
- ² еофилакт је био архиепископ охридски (1082-1108). Човек широке ерудиције који је остао упамћен као писац Житија Св. Климента Охридског и као један од најбољих ерминевтичара те његова тумачења Јеванђеља спадају у саме врхове библистике.
- ³ Васкрсна јеванђеља су одељци који се читају на јутрењи сваке недеље. Има их једанаест и читају се по утврђеном редоследу.
- ⁴ Од свих светитеља Срба, овај месецослов помиње само Светог Саву и то 12. јануара када га слави Руска и друге помесне Цркве. Слављење Светог Саве 14 јануара, како га практикује Српска православна Црква, стоји у вези са прославом Богојављења. Наиме, овај Празник има своје попразанство које се завршава 13. јануара. Будући да се ради о великом Господњем празнику, а имајући у виду да је за нас и Савиндан од изузетног значаја, његова прослава је умерена на први дан после Оданија Богојављења (завршног дана прославе празника).
- ⁵ Појмом „рубрика” у литургијској пракси, именују се, најчешће, телтургичка указивања у богослужбеним књигама (дакле: појашњења која се односе на богослужбену праксу).
- ⁶ Будући да се на самој Литургији чита одређени одељак који може бити узет и негде из средишњег дела текста, а коко би се обезбедио логични почетак излагања, почетак литургијског читања је формулисан интерполацијом „Рече Господ причу ову”, „У време оно” и сл.

⁷ Уобичајено и овде су листови нумерисани само *recto folio*.

⁸ Тек понегде има графитном оловком подвучених наслова што је вероватно некаква лична свештеничка напомена о перикопи која се има читати дотичног дана.

⁹ Тешко је одредити годину првих записа у овом летопису јер нису датирани. Први поуздани датум у Летопису је онај који говори о редовној годишњој ревизији коју је учинио архијерејски намесник студенички 1975. године.

¹⁰ Свештеник Жељко Филиповић, који је био парох у Јошаничкој Бањи до краја 2013. године, пренео је сведочанство једног старца који је говорио да се недалеко од данашње цркве налазила црква брвнара. Данас нема других житеља који би ово предање могли да потврде.

¹¹ Текстови су пренети дословно без икаквих правописних и сличних интервенција.

Summary

INSCRIPTION ON THE GOSPEL FROM THE CHURCH OF HOLY MOTHER IN JOŠANIČKA BANJA

This paper has been dedicated to the Gospel printed in Moscow in 1863 in the Russo-Slavic text, that can be found today in the library of the Church of Holy Mother in Jošanička Banja. Couple of inscriptions found in it has been written on the first page of the book. On the front page are two inscriptions, out of which second is very important since it gives a clue to the fact where and when the book had been brought to Jošanička Banja. On the last page of the Gospel has been preserved the longer inscription that presents the testimony regarding the occurrence and lustration of the church. In all inscriptions there are orthographical inconsistencies, with variations of the orthography before and after the reforms of Vuk Stefanović Karadžić.

Алекса Јанковић

aleksa.jankovic2714@gmail.com

ИЗВЕШТАЈ СА УЧЕШЋА НА ЛЕТЊОЈ ШКОЛИ MATERIALITÄT UND SCHRIFTLICHKEIT, KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ. 9-13. ЈУЛ 2018

Ове године у Грацу на Карл-Франценс Универзитету (Karl-Franzens-Universität Graz) у периоду од 9. до 13. јула одржана је летња школа под називом “Materialität und Schriftlichkeit” (Материјална култура и писменост). Професори Јоханес Гесауф (Johannes Gießauf) и Ромедио Шмиц-Есер (Romedio Schmitz-Esser) били су главни организатори као и једни од бројних предавача. Главна област интересовања професора Јоханеса су културни додири између Азије и Европе у средњем веку, историја хришћанства, историје провинције Штајерске. Тренутно је на позицији асистента на Департману за историју Карл-Франценс Универзитета. Професор Ромедио је професор на Департману за историју за област средњег века и помоћних наука. Добитник је многих награда и признања у својој области. Његова интересовања обухватају културну и менталну историју средњег века, историју Италије и римске комуне, као и епиграфику Алпског региона.

Циљ ове летње школе је био да пружи знања из области палеографије студентима мастер и докторских студија, као и онима који немају предзнања из ове области. Кроз динамично упознавање различитих научних институција смештених у граду Грацу учесницима су пружена знања из области истраживања, очувања и разумевања епиграфских натписа. Омогућен је основни увид у најновија научна сазнања и начине истраживања, а што је посебно важно, прилика за рад на терену.

У средишту пажње ове летње школа био је рад са натписима. Најпре је организовано теренско упознавање са натписима смештеним

у најужем урбаном језгру историјског дела града, односно црквама, катедралама, дворским комплексима итд. Неке од локација које смо посетили су музеј Јонаеум (Joanneum), најстарија римокатоличка црква у Грацу Личкирш (Leechkirche), градска катедрала у Грацу (Grazer Dom) и Маузолеј Фердинанда II, те дворац Бургхоф (Burghof), који је смештен у старом делу Граца и комплекс барокних палата Егенберг (Schloss Eggenberg). Подстицано је активно учешће учесника летње школе у тумачењу натписа и разгонетању историјских околности у којима су они настали, а након појединачних излагања предавача било је доста времена за питања и отворену дискусију. Такође, у мини радионицама, некад и поделом у мање групе, учесници су могли да на појединим локацијама и предметима пронађу натписе или графите занимљиве садржине, након чега би их предавачи подробније објаснили. Поред оваквог рада на терену организована су и многа предавања светски признатих професора и предавача са многих универзитета углавном немачког говорног подручја. Неки од предавача били су и: професор Франц-Албрехт Борншлегел (Franz-Albrecht Bornschlegel) из Минхена – “Натписи: њихови суштински елементи - коришћење - транскрипција”; професор Урсула Гертнер (Ursula Gärtner) са Универзитета у Грацу – “Латински у епиграфици”; професор Јоана Олхава (Joanna Olchawa) из Минхена – “Натписи на бронзаним предметима из средњег века”. Као што се из сажетог прегледа предавача и тема види, интердисциплинарни рад је био јако вреднован током свих догађаја. Обухваћене су

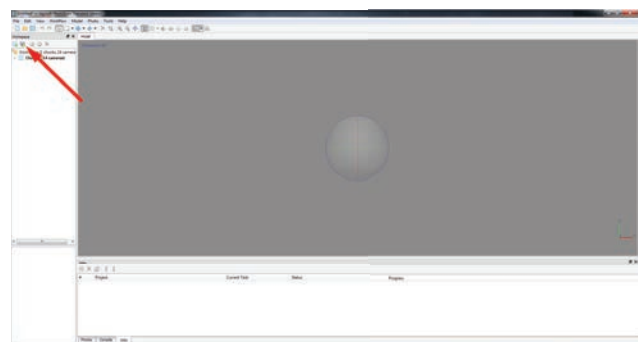
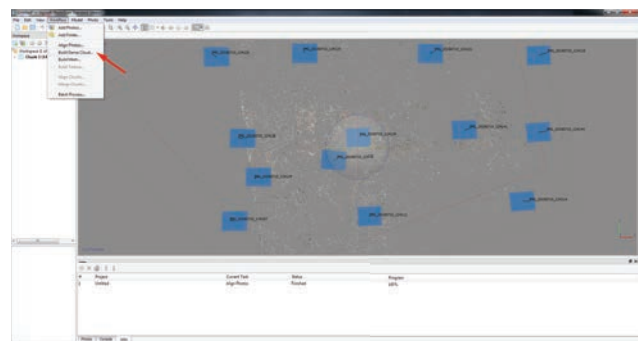
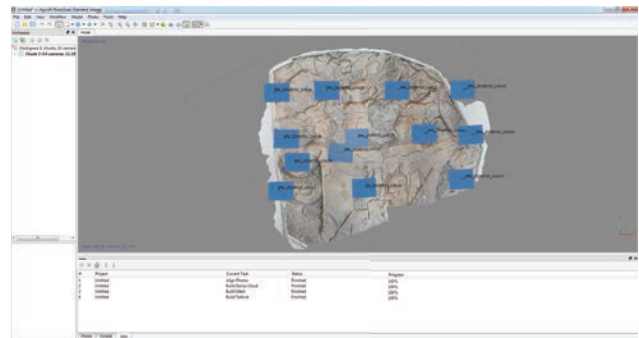
области средњевековних студија, дигиталне хуманистике, историје уметности, археологије, те студија латинског и немачког језика. Да би остварили тај циљ, поред стручњака са матичног универзитета, ангажовани су и међународно признати професори са стране.

Посебно занимљиво предавање под називом “Како фотографисати натписе” одржала је Марина Ђуровка, докторант на Универзитету у Грацу. Представљен је програм под називом “Агисофт Фото Скен” који је намењен обради дигиталних слика предмета и стварања 3D модела који се касније може дорађивати у различитим компјутерским програмима. Након кратког увода, учесници школе су имали занимљиву прилику да се и сами окушају у овој делатности. Након фотографисања натписа по властитом избору, на њима је примењиван овај програм. Важно је истаћи да је он врло једноставан за коришћење, да сам обавља већину посла и да је за постизање крајњег циља потребно обавити само неколико поступака. Са друге стране, потребно је направити велики број фотографија у идеалним условима ради што бољег резултата. Програм се може преузети са званичног сајта, а за почетнике је најприступачнија бесплатна демо верзија, која је доступна у трајању од 30 дана.

Као илустрација могућности овог програма, у прилогу се налазе три илустрације које показују први корак, тј. стање након што су фотографије уснимљене у програм, затим једна фаза њихове обраде, и крајњи исход. У овом случају, ради се о 3D моделу хералдиког обележја средњих димензија на чврстом материјалу. Из последње илустрације се види рељефна структура објекта и бројне појединости. У условима када је тумачење садржаја натписа отежано или онемогућено голим оком или конвенционалним методама, овај програм може помоћи у решавању дилема.

Ова летња школа ми је пружила одличан увид у стање нових техника епиграфског истраживања и научила многим вештинама примењиваним у раду са натписима на терену. Због одличне организације, љубазних домаћина, високог стручног нивоа и многих других појединости са великим задовољством преносим да је боравак на Универзитету у Грацу био заиста сјајно искуство. Најсрдачније захваљујем свом

професору доценту Владимиру Алексићу са Департмана за историју Филозофског факултета у Нишу на изузетној логистичкој подршци, без чега не бих био у прилици да се на овај начин стручно усавршавам.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ/INSTRUCTION FOR AUTHORS

Часопис објављује критичко издање записа и натписа на меком (књиге) и тврдом материјалу (фреске, натписи, епиграфски споменици) који до сада нису објављивани или су објављени на некритички начин и без фотографија. Материјал се прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја XIX века. Записи и натписи новог доба (XIX век) се обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима.

Сарадници се могу обратити Редакцији за стручну и сваку другу помоћ у припреми рада. Ако нису стручни да ураде рад, њихово име ће бити забележено као име проналазача натписа.

Сва права над фотодокументацијом задржавају издавачи и могу њоме слободно располагати. Она се не сме користити без њихове писане сагласности. Издаваче заступају Владимир Кривошејев и Синиша Мишић.

Обавезни делови рада:

1. Опис места налаза споменика (књига, живопис, натпис у тврдом материјалу), физичког стања споменика и степен очуваности натписа. Обавезна фотографија споменика, ако није у питању запис у књизи! Ранија издања, ако их је било!

2. Фотографија натписа и његово рашчитавање!

3. Текст натписа и његов превод на савремени језик, ако је потребно. За текстове из XIX века који су на српској ћирилици не треба радити превод, евентуално објаснити неки израз који данас није јасан!

4. Коментари текста са критичким апаратом.

Фотографије се раде у високој резолуцији и јасно показују споменик у целини као и сам натпис. Обавезно су у боји!

Ако рад садржи више натписа, сваки мора бити обрађен на исти начин, иако су део једног чланка!

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији, најкасније до 1. октобра текуће године. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем *e-mail* адресе наведене у импресуму. На исту адресу шаљу се електронске верзије радова.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање на ћирилици или на српскословенском језику: фонт Hram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање на ћирилици или на савременом српском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна SR (Serbian Cyrillic).

Издање на ћирилици или на друћом језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

Прва страна рада треба да садржи следеће елементе:

– **Име и презиме аутора.**

– **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. *Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју*. Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса или е-адреса** аутора даје се испод афилијације. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напоме-

ни: ***Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Српско средњовековно друштво у писаним изворима (ев. бр. 177025).**

– **Сажетак (апстракт)**, као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка, **на енглеском језику**.

Текст натписа или записа

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. [2].

Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...> односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!) У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко е (є), које се понекад појављује уместо прејетованог е (ѣ), пошто је према позицији употребљеног широког е јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично е (е).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. **прѣрокъ – пр(о)рокъ, речѣнное – реч(е)нное**.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод: Препоручује се да аутори доставе превод натписа или записа на савремени српски језик.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

– наводнике приказивати као: „“

– полунавод (апостроф): ’

– црта: – (тастер **Ctrl** и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. **123–127**) и година (нпр. **1331–1355**);

– цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. **српско-византијски**); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: **123-127, 1331-1355**);

– фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “¹⁵ или “¹⁵ (погрешно: “¹⁵“ или “¹⁵“);

– запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;

– почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. **С. М. Ђирковић** или **А. Веселиновић**;

– код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. **31. децембар 1735**, (не препоручује се: **31. 12. 1735** или **31. XII 1735**);

– векови се пишу римским цифрама: нпр. **XIV век**, (не препоручује се: **14. век**);

– бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. **6.000** (не препоручује се: **6000** или **6 000**);

– скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: **м, км, цм, мм**, (не препоручује се: **m, km, cm, mm**);

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **место и година издања**, **цитиране странице**.

Нпр: С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, Београд 2007, 32.

Прилози у научној периодици: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **назив часописа** (скраћено уколико се налази у Попису скраћеница), **број годишта** (и **свеске**, уколико постоји таква нумерација), **година** (у округлим заградама), **цитиране странице**.

Нпр: М. Благојевић, *Средњовековни задел*, Историјски часопис 14–15 (1966) 1–17.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **наслов публикације**, **место и година издања**, **цитиране странице**.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на кинијорском јорџреју у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

Дозвољено је да се примени и начин цитирања као у *Београдском историјском гласнику*, са листом референци на крају рада.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Др **Синиша Мишић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Никола Самарцић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Радивој Радић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Драгиша Бојовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Др **Татјана Суботин-Голубовић**, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Дејан Радичевић**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Сузана Рајић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Недељко Радосављевић**, научни саветник, Историјски институт Београд
Др **Дејан Јечменица**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Марија Копривица**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Снежана Божанић**, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Катарина Митровић**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Ненад Лемајић**, редовни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Светлана Лома**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Владимир Кривошејев**, доцент, Универзитет Сингидунум Београд

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
VOL. 4 (2018)

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
rujiste1961@gmail.com
Народни музеј Ваљево
Народни музеј Пожаревац
natpisizapisi@gmail.com

Лекџура и корекџура
Виолета Михајловић

Техничко уређење
Алекса Томић

Тираж
300

Штампа
SD Press, Смедерево

